

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA GAYRİMÜSLİMLERİN
KIYAFET DÜZENLEMELERİ (XVI – XVII. YÜZYILLAR)**

Ömer Faruk Bozkurt

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2014

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA GAYRİMÜSLİMLERİN KIYAFET
DÜZENLEMELERİ (XVI – XVII. YÜZYILLAR)

Ömer Faruk Bozkurt

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2014

KABUL VE ONAY

Ömer Faruk Bozkurt tarafından hazırlanan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Kıyafet Düzenlemeleri (XVI – XVII. Yüzyıllar)" başlıklı bu çalışma 07 Mayıs 2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Güçlü TULÜVELİ (Başkan)

Doç. Dr. Rüya KILIÇ (Danışman)

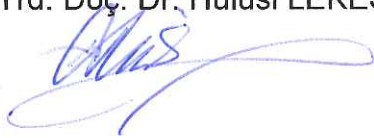

Doç. Dr. Fatih YEŞİL

Yrd. Doç. Dr. Özlem SERT

Yrd. Doç. Dr. Hulusi LEKESİZ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Enstitü Müdürü

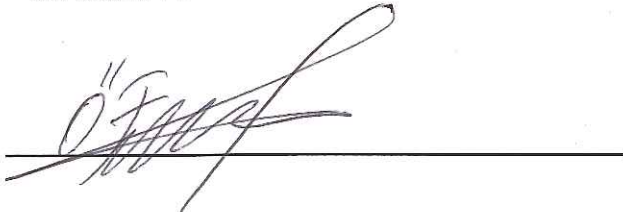
Prof. Dr. Yusuf ÇELİK

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

07/05/2014

Ömer Faruk Bozkurt

TEŞEKKÜR

Lisans eğitimimden Yüksek Lisans eğitimime kadar 8 yıl boyunca beni destekleyen TÜBİTAK'a, yüksek lisans süresince bana yol gösteren sevgili danışmanım Doç. Dr. Rüya Kılıç'a, gösterdikleri anlayış ve sabır için sevgili aileme, yardımlarını esirgemeyen sevgili Daire Başkanım Yrd. Doç. Dr. Adem Uzun'a, mesai saatlerinden dolayı ulaşmakta sıkıntı çektiğim kaynakları temin etmemde yardımcı olan sevgili dostlarım Şafak Aydın ve Zeynep Tuba Sungur'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

ÖZET

Bozkurt, Ömer Faruk. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Kıyafet Düzenlemeleri (XVI – XVII. Yüzyıllar)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

Bu araştırmanın amacı, XVI - XVII. yüzyıllarda Osmanlı gayrimüslimlerine getirilen kıyafet düzenlemelerini anlamaktır. Araştırmada esas olarak, düzenlemelerin Osmanlı öncesi dönemle olan ilişkisi, düzenlemelerin konulmasında etkili olan güdüler ve günlük hayata yansımaları analiz edilmektedir. Ayrıca, modern literatürde görülen düzenlemelere dair bazı genel kabuller sorgulanacak ve kıyafet düzenlemelerinin dönemlendirilmesi gibi çeşitli noktalara değinilecektir. Son olarak tezimizde, tarihçiler tarafından uzun bir dönem hoşgörü – hoşgörüsüzlük bağlamında ele alınan kıyafet düzenlemelerine farklı bir bakış açısı sunularak, Osmanlıların, etnik – dini çeşitliliği başarıyla yönetmesinde kıyafet düzenlemelerinin araç olarak kullanıldığını ileri sürülecektir.

Anahtar Sözcükler

Kıyafet düzenlemeleri, men-i israfat kanunları, gayrimüslimler, Osmanlı sosyal tarihi, cemaatler, Ortodokslar, Ermeniler, Museviler, millet sistemi

ABSTRACT

Bozkurt, Ömer Faruk. *Ottoman Sartorial Regime as an Instrument in Governance of Non-Muslims between XVI. and XVII. Centuries*, Master's Thesis, Ankara, 2014.

The purpose of this study is to examine the legal codes for clothing that were imposed on non-Muslims in the Ottoman Empire between 16th and 17th centuries. Revolving around several questions, the thesis analyses the motivations behind the implementation of clothing codes; probes the pre-Ottoman origins of these codes and discusses their reflections on the daily life of Ottoman non-Muslims. Departing from the fact that modern studies have certain flaws about some of the historical data about the clothing codes, such as the issues of periodization, the thesis puts special emphasis on historical facts about this topic. Finally, in spite of approaching the codes as a matter of tolerance/intolerance which has long been employed by historians, the thesis attempts to offer a different approach towards analyzing the Ottoman sartorial regime: a model to see clothing codes as a tool in dealing with communal diversity.

Key Words

Clothing codes, sumptuary laws, sartorial regimes, clothing restrictions, social life of non-Muslims, Ottoman Empire, community, Jews, Orthodox, Armenian, denomination, segregation, millet system.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	viii
ŞEKİLLER	ix
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KRONOLOJİ VE ARKA PLAN.....	9
1.1. Erken İslam Devletlerinde Kıyafet Düzenlemeleri	9
1.2. Geçmişten Osmanlılara	12
2. BÖLÜM: DÜZENLEMELER	19
2.1. Yasakların Mevcudiyet Sebepleri	22
2.1.1. Toplumsal Sınırlar ve Renkler	22
2.1.2. Toplumda Müslüman-Zimmi Dengesi ve Kumaşların Kalitesi.....	36
2.1.3. Düzenlemelerin Çıkışında İktisadi Faktörler	40
2.2. Sorumlular	46
2.3. Yaptırımlar	48

2.4. Yasakların Günlük Hayata Yansıması	50
SONUÇ	56
KAYNAKÇA	59

KISALTMALAR

- bk. : Bakınız
c. : Cilt
çev. : Çeviren
dzl. : Düzenleyen
haz. : Hazırlayan
hkm. : Hüküm
hz. : Hazreti
no. : Numara
ör. : Örnek
s. : Sayfa
ş. : Şekil

ŞEKİLLER

Şekil 1 Yıldırım Bayezid ve Devlet Erkânı (Hünernâme).....	20
Şekil 2 Yahudi Hekim (Nusretname).....	25
Şekil 3 Çocukları Devşirmeye Alınan Zimmi Kadınlar (Süleymanname).....	28
Şekil 4 Yahudi Kumaş Tüccarı (Nicolas de Nicolay)	29
Şekil 5 Sokak Kıyafetiyle Peralı Rum Kadını (Nicolas de Nicolay).....	31
Şekil 6 Ermeni (Dalvimart).....	33
Şekil 7 Sarı Tülbendiyle Yahudi Kadın (Gennadius Kütüphanesi)	34
Şekil 8 Kırmızı Serpuşuyla Yahudi Hekim ve Sarı Sarıklı Yahudi (Gennadius Kütüphanesi).....	35

GİRİŞ

1577 yılında İstanbul'da elçilik görevlisi olarak bulunan Stephan Gerlach, gayrimüslimlerle alakalı bir fermanın salık verilmesine şahit olur. Fermarda Osmanlı Sultanı III. Murat'ın Ortodoks, Ermeni ve Yahudi tebaasının ne giyip ne giymeyeceği ile ilgili hükümler bulunmaktadır. Fermanın içeriğine göre zimmiler değerli, gösterişli kıyafetler giymekten kaçınacak, ucuz ve kaba kıyafetler giyeceklerdir. Gerlach, benzeri yasakların Sultan Selim ve Sultan Süleyman döneminde de çıkarıldığına dikkat çeker.¹ İlgili ferman bugün 1577 tarihli Mühimme Defterinde mevcut olup² sonraki defterlerde de bu gibi pek çok hüküm yer almaktadır. Hükümler sadece kıyafetlerle sınırlı değildir. Giyim kuşamın yanında zimmilerin mesken ve davranışlarına da atıfta bulunmaktadır. Düzenlemeler bahsi geçen üç padişahla başlamamıştır. Giyim, mesken ve davranış yasakları erken İslam devletlerine kadar uzanır. Yasakların konulduğu üç alan gerek Osmanlılarda gerek erken dönem İslam devletlerinde formülasyon biçiminde bir arada konula gelmiştir. Formülasyon içindeki kıyafet düzenlemeleri Osmanlı sosyal tarihi açısından büyük önem arz eder.

600 yıllık imparatorluk tarihinde 19'uncu yüzyılın başlarına kadar cemaatler arasında kıyafet farklılığı vardır. Osmanlı yöneticileri imparatorluk tarihi boyunca çeşitli düzenlemeler ile cemaatler arasındaki farklılığı sabit kılmaya çalışmışlardır. Elbette ortaya koyulan çabanın birtakım idari gerekçeleri vardır. Öncelikle Osmanlı Devleti'nde etnik – dini çeşitlilik ve bir arada yaşama söz konusudur. Cemaatler arası çatışmaların hat safhada olduğu çağlarda, Osmanlı yöneticileri etnik – dini çeşitliliğin idaresi konusunda büyük başarı göstermişlerdir. Farklılıkla başa çıkmakta gösterilen başarı, Osmanlı Devleti'nin uzun ömürlülüğünü anlamada ele alınılması gereken bir konudur. İşte tez konusu olarak seçilen gayrimüslimlerin kıyafet düzenlemeleri de imparatorluktaki çeşitliliğin idaresi noktasında araç vazifesi görmektedir.

¹ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, cilt 2, çeviren: Türki Noyan, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007), s. 634.

² Ahmet Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, haz. Abdullah Uysal, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000), s. 88-89.

Konuyu çalışılmaya değer kılan bir diğer sebep de söz konusu düzenlemelerin yüzyıllar boyunca imparatorluk sınırlarındaki geniş bir kitleyi doğrudan etkilemiş olmasıdır. Gayrimüslimlerin sosyal hayatını konu edinen çoğu çalışmada kıyafet düzenlemelerine değinilmesi, yasakların zimmilerin hayatına olan etkisinin bir kanıtıdır. Aynı durumu Osmanlı kıyafetlerini konu edinen sanat tarihçilerinin çalışmalarında da görmekteyiz. Nitekim düzenlemeler bahis konusu edilmeden Osmanlı kıyafetleri yeterince anlaşılacaktır.

Giyim kuşam kısıtlamaları, ilk Ahmet Refik Altınay'ın dikkatini çekmiştir. 1917 yılında Mühimme Defterlerinden yaptığı "İstanbul Hayatı" adlı neşriyatında gayrimüslimlerle ilgili fermanlar arasından seçimler yaparken, Altınay'ın genellikle giyim kuşam yasaklarını tercih ettiği görülür.³ Müstakil ilk çalışma ise Yavuz Ercan'a aittir. Ercan, konuyu hoşgörü bağlamında ele almış, yasakların, Müslim – gayrimüslim arasında fark yaratmak amacıyla konulduğunu belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin yasaklar konusunda çağdaşlarına nazaran en hoşgörülüsü olduğuna dikkat çeken Ercan, bu yasakların gayrimüslimlerin benliklerini koruyabilmesi gibi kendileri için pozitif sonuçlar doğurduğunu iddia etmiştir. Söz konusu çalışmada yasakların 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıktığı ve devletin gerilemesine paralel olarak giderek arttığı ileri sürülmüştür.⁴

Diğer iki müstakil çalışma Donald Quataert⁵ ve Namık Sinan Turan'a⁶ aittir. Birincisinde yasakların II. Mahmut döneminde kaldırılışı ele alınmıştır. Eserde düzenlemelerin iktisadi güdülerle çıkmadığı ileri sürülerek *sumptuary laws - men-i israfat* terimi yerine kasıtlı olarak *clothing codes - kıyafet düzenlemeleri* terimi kullanılmıştır.⁷

³ Ahmet Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*, haz: Abdullah Uysal, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000).

⁴ Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku," *OTAM* sayı. 1 (1990): s. 117 –125.

⁵ Donald Quataert, "Clothing Laws, State, and Society in the Ottoman Empire 1720 – 1829." *Middle Eastern Studies*, cilt. 29, sayı. 3 (1997): s. 403-425.

⁶ Namık Sinan Turan, "16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayri Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt. 60, sayı. 4 (2005) s. 239-267.

⁷ İsimlendirme problemi, düzenlemeleri Avrupa tarihi içerisinde çalışanlar tarafından tartışılmıştır. Kısıtlamalar meselesi, Avrupa tarihi çerçevesinde uzun zaman *sumptuary laws*

Bir diğ er ç alışma da Nora şeni'nin İstanbul mahallesi ile Venedik gettosunu karşılaştırdığı makalesidir. Makale her ne kadar kıyafet düzenlemeleriyle doğrudan alakalı olmasa da Müslüman - zimmi ayrışmasını konu edinmesinden dolayı alana katkı sağlamıştır. Osmanlı hoşgörüsünü sorgulamak üzere araştırmaya başlayan şeni, gettoların farklı olanı gözden ırak tutmak için var olduğunu, Osmanlı örneğindeyse farklı olanı göz önünde tutmanın ideal olduğunu belirtiyor. Saltanat görebilmekle alakalıydı, tebaa olmaksızın gözler kapalı biçimde itaat etmekte. Sultan baktığında tebaasının hangi cemaatten, hangi sınıftan (askeri – reaya) olduğunu görebilmeliydi.⁸

Ayrıca Osmanlı tarihi üzerine yazılmış dört eser, konuyu anlamamıza katkıda bulunmuştur. Bunlardan ilki Minna Rozen'a ait *İstanbul Yahudi Cemaatinin Tarihi* adlı eserdir. Çalışmada yasakların çıkış sebebi olarak Müslümanların, Yahudilerin gösterişli giysiler giymesinden şikâyetçi olmaları gösterilmiştir. Çünkü Müslümanlar, zimmi statüsünde bulunan gayrimüslimlerin, toplumda lüks tüketimle öne çıkmasından rahatsız olmaktaydı.⁹ Diğ er iki eser ise *Ottoman Costumes: From Textile to Identity*¹⁰ ve *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire*¹¹ adlı derlemelerdir. Bu derlemelerde kadın

yani *men-i israfat kanunları* adıyla anılmıştır. Örneğ in, hukuk alanının önemli başvuru kaynaklarından olan *Black's Law Dictionary* adlı sözlükte, *sumptuary laws* "Lüksü ve savurganlığı, özellikle giysi, yiyecek, mobilya vs. konularında ölçüsüzce yapılan harcamaları kısıtlamak amacıyla yapılan kanunlar" olarak tanımlanıyor. (Henry Campell Black, *Black's Law Dictionary*, 4. Baskı, (1968), s. 1605.) Bununla birlikte, tanımdaki iktisadi vurguya karşı çıkan Claire Sponsler, her ne kadar müellifleri bu kanunların çıkış sebebi olarak israfı ve ahlaki çöküşü önleme amacını gösterse de, asıl sebebin gerçek toplumsal ilişkilerin idealize edilmiş sosyal düzen ile kontrol edilmesi olduğunu belirtiyor. (Claire Sponsler, "Narrating the Social Order: Medieval Clothing Laws", *Clio* 21:3 1992, s. 270.) Burada da *men-i israfat* teriminden kaçınılmıştır. Bunun yerine söyleyiş zenginliği de hesaba katılarak kıyafet düzenlemeleri, kıyafet kısıtlamaları ve kıyafet yasakları ifadeleri kullanıldı.

⁸ Nora şeni, "İstanbul Mahallesi ve Venedik Gettosu; Yerinde Bir Karşılaştırma mı?." *Akdeniz Dünyası: Düşünce, Tarih Görünüm*. Derleyen: K. Emiroğlu, O. Özel, E. Özveren, S. Ünsal. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

⁹ Minna Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453–1566)*, çev. Serpil Çağlayan (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010).

¹⁰ *Ottoman Costumes: From Textile to Identity*, hazırlayan: Suraiya Faroqhi ve Christoph K. Neumann, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004).

¹¹ *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550-1922: an Introduction*, hazırlayan: Donald Quataert, (New York: SUNY Press, 1999).

çalışmaları¹² ve Osmanlı topraklarındaki ecnebilerin durumu¹³ gibi farklı açılardan konuya yaklaşmıştır.

Son olarak Karen Barkey, bir imparatorluk modeli olarak Osmanlı Devleti'nin uzun ömürlülüğünü sorguladığı çalışmasında yönetici sınıfın heterojen imparatorluk yapısında farklılığı nasıl idare ettiğini araştırmış ve bu noktada giyim, mesken ve davranış kanunlarına yer vermiştir. Karen Barkey'nin getirdiği açıklamaya göre, Osmanlı Devleti farklılığı ortadan kaldırmak yerine idare etmeyi tercih ediyordu. Söz konusu kurallar da farklılığın idaresinde, cemaatler arasındaki sınırları çizmek için kullanılıyordu. Durumu kolaylaştıran etken ise bu kuralların İslamiyet'te zaten hâlihazırda bulunmasıydı. Barkey, sınırların ne kadar bulanık olduğunu sorguladığında kuralları tamamen yıkmak veya katı biçimde uygulamak yerine "kuralların etrafında dolanmanın" imkânına dikkat çeker. Buna göre eğer pazarlık mevzubahis olmasaydı o zaman kuralların varlığına da gerek kalmazdı.¹⁴

İlgili çalışmalara rağmen kıyafet düzenlemelerinin yeterince anlaşılmasına sebep olan bir takım eksiklikler bulunmaktadır. Bunlardan biri konu üzerine yazılıp çizilenlerin müstakil çalışmalar olmayıp gayrimüslimler ve Osmanlı kıyafetleriyle ilgili eserlerde bulunan kısa bölümlerden oluşmasıdır. Dolayısıyla konu genellikle odak noktası olarak ele alınmamıştır. Ayrıca gayrimüslimlerle iç içe bulunan yabancı seyyahların günlükleri nadiren kullanılmış genellikle fermanlara bağlı kalınmıştır. Literatürdeki bir diğer eksiklik de görsel materyallerin kullanılmamasından dolayı kıyafet üzerine yapılan çalışmalarda kıyafetlerin olmamasıdır. Son olarak yasakların, hoşgörü bağlamında ele alındığı görülmektedir. Tarih araştırmalarında çok elzem olan karşılaştırma metodu da sadece "kim daha hoşgörülü" sorusunu yanıtlamakta kullanılmıştır. Hâlbuki Avrupa tarihinde görülen *men-i israfat* kanunları üzerine

¹² Madeline Zlifi, "Whose Laws? Gendering the Ottoman Sumptuary Regime," Ottoman Costumes: From Textile to Identity, hazırlayan: Suraiya Faroqhi ve Christoph K. Neumann, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004).

¹³ Matthew Elliot, "Dress Codes in the Ottoman Empire: the Case of the Franks," Ottoman Costumes: From Textile to Identity, hazırlayan: Suraiya Faroqhi ve Christoph K. Neumann, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004).

¹⁴ Karen Barkey, *Empire of Difference: the Ottomans in Comparative Perspectives*, (New York: Cambridge University Press, 2008).

çok önemli çalışmalar yapılmıştır. Burada ortaya çıkan problemleri Osmanlı düzenlemeleriyle karşılaştırmakta fayda vardır. Çalışmamızda bu gibi sorunların ötesine geçilerek literatüre mütevazı bir katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

Zaman olarak 16 ve 17'inci yüzyıllar seçildi. Bununla birlikte söz konusu yüzyılların öncesi ve sonrasını ele alan birincil ve modern kaynaklar da kullanıldı. Uzun zaman aralıkları eleştirilere maruz kalabilmektedir. Fakat o dönemlerde değişimin bugünkünden daha yavaş ve durağan olması geniş zaman dilimlerini ele almayı mümkün kılmaktadır. Örneğin, Halil İnalçık, çift hane sistemini konu edindiği çalışmasında Türkiye'nin temel sosyo - ekonomik karakterinin, traktörlerin sahneye çıktığı ve ülkenin pazar ekonomisine dâhil olduğu 1950-1960'lara kadar geleneksel yapısını koruduğunu belirtir.¹⁵ Charlotte Jirousek, Osmanlı geleneksel kıyafetlerinde görülen değişimin özellikle 17'nci yüzyıldan önce çok az değişim gösterdiğini belirterek benzer bir açıklama getirir. Jirousek'e göre Osmanlı toplumunda dini inançların etkisiyle dış etkilerin yalıtılması söz konusudur. Bu durum kıyafetler konusunda da kendini göstermektedir.¹⁶ Mekân olarak ise başkent İstanbul seçildi. Gerek İstanbul'u konu edinen kaynak zenginliği gerek İstanbul'un imparatorlukta bir arada yaşamının en yoğun şehri olması böyle bir seçime yön verdi.

Yasakların erken İslam devletlerinde ve Osmanlı'nın çağdaşı Avrupa devletlerinde de mevcut oluşu akıllara köken sorusunu getirmektedir. *Sumptuary laws – men-i israfat* kanunları olarak adlandırılan, Avrupa tarihinde moderniteye kadar devam etmiş kısıtlamaların Osmanlı tarihiyle bir ilişkisi söz konusu değildir. Yasaklar, Osmanlılara İslam devletlerinden tevarüs etmiştir. Bu mevzu daha önceden ileri sürüldü. Burada yapılmaya çalışılacak olan yasakların Osmanlı Devleti'ne intikal edişindeki kanalların incelenmesidir.

Çalışmamızda giyim, mesken ve davranış düzenlemelerinin, Osmanlı Devleti'nde 16'ncı yüzyılda ortaya çıktığı tezine karşı çıkmaktadır. İleride

¹⁵ Halil İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, (İstanbul, Eren Yayıncılık, 1993), s. 1.

¹⁶ Charlotte Jirousek "The Transition to Mass Fashion System Dress," *Consumption Studies*, s. 208 – 209.

detaylı olarak ele alınacak olan bu konuda bir kaç şey söylemek gerekirse 16'ncı yüzyıl öncesinde de yasakların mevcut olduğu, en azından sıkı bir normun geçerli olduğu kaynaklardan anlaşılıyor. Her ne kadar 16'ncı yüzyıl sonrasında olduğu gibi yasağı koyan kesin fermanlar olmasa da kıyafet farklılığının seyyahlar tarafından dile getirilişi, mühtedilere Müslüman kıyafeti giydirilişi gibi uygulamalar ve arşiv belgelerindeki Hıristiyan kıyafeti benzeri tanımlamalar bu durumu kanıtlıyor. Düzenlemelerin eksikliği kıyafet serbestisini göstermemekte, bundan ziyade ihlallerin eksikliğine işaret etmektedir. Uyarıların varlığı ise ihlallerin artışıyla paraleldir. Ayrıca düzenlemeler, Divan-ı Hümayun gündeminin savaş zamanlarında olduğu gibi çok yoğun dönemlerde göz ardı edilebilir. Fakat bu, subaşılının, kadınların da ilgilenmeyeceği anlamına gelmemektedir.

Bunun yanında çalışmamızda yasakların hoşgörü çerçevesinde ele alınışına da karşı çıkılacaktır. Karen Barkey'nin, düzenlemeleri cemaatler arasındaki sınırlar olarak görmesi ve Aron Rodrigue'nin Osmanlı yönetiminin, modernitede görülen asimilasyonların aksine farklılığı kapsayıcı, farklılıktan fayda sağlayıcı oluşuna dikkat çekmesi¹⁷ daha sağlam bir tablo çizmektedir. Dolayısıyla burada da düzenlemeler, cemaatler arası çatışmaların yoğun olduğu erken modern dönemde, cemaatler arasında sınır çizmenin bir aracı olarak kabul edilecektir. Sınır çizmenin ise bir diğer boyutu daha bulunmaktadır.

Bu boyut, yasakların fatih konumundaki Müslümanların fethedilen konumundaki gayrimüslimlere olan üstünlüğünü özde olmasa da şeklen koruyucu bir yanı olmasıdır. Nitekim şeriat bir yandan gayrimüslimlere zimmi statüsü vererek onların canlarını ve mallarını garanti altına alıyor, toplumda zenginleşmelerine izin veriyor, öte yandan ise Müslümanların daha üstün bir konumda olmasını öngörüyordu. Sonuçta gayrimüslimler zenginleşerek toplumda tebarüz ettiklerinde özellikle fakir olan Müslümanların tepkisini yatıştırmada söz konusu kısıtlamalar devreye giriyordu.

¹⁷ Nancy Reynolds, "Aron Rodrigue ile söyleşi: 'Difference and Tolerance in the Ottoman Empire.'" *Stanford Humanities Review*, cilt. 5, sayı. 1 (Güz 1995): s. 81 – 90.

Kaynak seçimi meselesine gelecek olursak, ilgili fermanlar Mühimme Defterlerinde karşımıza çıkmaktadır. Mühimme Defterleri, Osmanlı Devleti'nin en yüksek idari mercii olan Divan-ı Hümayunda alınan kararların suretlerinin kaydedildiği defterlerdir. 1553-1905 yılları arasında 267 adet defter bulunur.¹⁸ Bunlardan pek çoğu gerek Osmanlı arşivi tarafından gerekse yüksek lisans öğrencileri tarafından tez olarak transkribe edilmiştir. Bu kaynaklar kıyafet yasaklarıyla ilgili fermanları barındırmaktadır. Ayrıca Ahmet Refik Altınay tarafından neşredilen bir derlemede konumuzla alakalı pek çok ferman gün yüzüne çıkarılmıştır.

Çalışmamızda yoğun bir şekilde kullanılan bir diğer kaynak seyahatnamelerdir. Bunlar diplomatik, ticari, dini vb. amaçlarla Osmanlı topraklarına gelen veya savaşta tutsak düşüp getirilen yabancıların tuttukları günlüklerdir. Bu kaynaklar, taraflı¹⁹ ve konu edindikleri topluma yabancı oldukları iddiasıyla eleştiriye maruz kalmaktadırlar. Bunun yanında günlüklerdeki intihallerin var olması hatta bazı seyyahların gerçekte Osmanlı topraklarına hiç seyahat etmemiş olması gibi dikkat edilmesi gereken hususlar bulunmaktadır.²⁰ Konu edindikleri topluma yabancı olmaları negatif sonuçlar doğurmakla birlikte bunun tam tersi de geçerli olabilir. Gezgünler, dini - kültürel kodlara, siyasi örgütlenmeye yabancı oldukları için seyahatnamelerin kullanımında konu sınırlamasına gidilmesi gerekmektedir. Öte yandan resmi vesikalarda tekrarlanmayıp günümüze ulaşmayan veriler, seyyahlar tarafından ilgi çekici görülüp okuyucuya aktarılabilir. Ele aldığımız konuyu düşündüğümüzde, seyyahların Osmanlı topraklarına geldikleri andan itibaren dil, din ve kültür açısından daha yakın oldukları gayrimüslimler arasında

¹⁸ Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, İstanbul: Timaş, 2011, s. 112.

¹⁹ Örneğin bu kaynakların 1980'lere kadar göz ardı edildiğini belirten Gülgün Üçel Aybet seyyahları taraflı ve objektif olanlar olarak tasnif ediyor. Bk. Gülgün Üçel Aybet, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, (İstanbul: İletişim, 2010).

²⁰ Örneğin 1716 yılında İngiliz Büyükelçisi olan eşinin yanında İstanbul'a gelen Lady Montagu, ülkesinde Osmanlı Devleti hakkında hikâyeler anlatan sahte seyyahların varlığından söz etmektedir. Lady Montagu, *Letters and the Works of Lady Montagu*, dzl: Lord Wharnccliffe, (Londra: Henry G. Bohn, 1861), s. 347 – 348.

girdiklerini ve onlarla iletişim halinde olduklarını görürüz. Dolayısıyla seyahatnameler gayrimüslim çalışmaları açısından önemli bir kaynaktır.

Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde anılan kaynaklar ışığında temel olarak yasakların sebepleri, nelerden ibaret olduğu ve günlük hayata ne kadar yansıdığı soruları üzerinde durulacaktır.

1. BÖLÜM: KRONOLOJİ VE TARİHİ ARKA PLAN

1.1. ERKEN İSLAM DEVLETLERİNDE KIYAFET DÜZENLEMELERİ

Osmanlı Devleti'nde görülen kıyafet yasakları, İslam'ın erken dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Kıyafet yasakları, gayrimüslimlerin giyim, mesken ve davranış biçimlerini belirleyen bir takım düzenlemeler şeklinde görülmüştür. Bir başka deyişle düzenlemeler; kıyafeti, meskeni ve davranış kurallarını ayrı ayrı ele almaktan ziyade bir bütün halinde barındırır. Bu bütünlük içinde göze çarpan yasaklar şunlardır:

1. Müslüman şehirlerinde kilise inşa edilmeyecek, yıkık kiliseler tamir edilmeyecek;
2. dini ritüeller toplum içerisinde açıkça gerçekleştirilmeyecek, haç ve dini kitaplar açıkça sergilenmeyecek;
3. Müslüman kıyafetleri taklit edilmeyecek, bele *zünnar* denilen kuşak takılacak;
4. ata binilirken eyer takılmayacak;
5. herhangi bir silah taşınmayacak;
6. içki satılmayacak;
7. mezarlar Müslümanlarınkinden ayrı olacaktır.²¹

12'nci yüzyılda yaşamış Endülüslü İslam âlimi Muhammed Turtuşi'nin siyaset, tarih vb. konulara değindiği *Sirâcu'l-mülûk* adlı eserinde Hz. Ömer'e atfedilen bir sözleşme içerisinde geçen bu yasaklar zamanla detaylandırılmıştır. Örneğin yukarıdaki maddeler arasında kilisede çan çalınmamasıyla ilgili herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Ayrıca kıyafet konusunda gayrimüslimlerin sadece *zünnar* takmaları gereğinden bahsedilmektedir.

²¹ Muhammed b. Turtuşi, *Sirâcu'l-Mülûk: Siyaset Ahlakı ve İlkerlerine Dair*, haz: Said Aykut, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011) s. 397 – 399.

Hâlbuki sonraki dönemlerde giyim kuşam konusunda detaya inildiği görülmektedir. Bu kaynakta olmayıp yasakların formülasyonu içerisinde bulunan bir diğer düzenleme de gayrimüslim evlerinin Müslüman evlerinden daha yüksek ve gösterişli olmaması ve gayrimüslimlerin köle edinmemesidir.

Hız. Muhammed döneminde gayrimüslimler, İslam devletindeki yönetici otorite tarafından tanınmış bir statüye, "zimmi statüsüne" sahip olmuşlardı.²² Fakat Hız. Muhammed döneminde gayrimüslim tebaanın giyim, mesken ve davranışlarına yönelik yasakların uygulandığı görülmemiştir. Bununla birlikte "Kim bir kavme benzerse o da onlardandır" hadisi²³ ve benzeri hadisler peygamber döneminde gayrimüslimlere yasaklar uygulanmasından ziyade Müslümanların farklı giyinmesine yönelik yaklaşımın var olduğunu gösteriyor.

Düzenlemeler hakkında herhangi bir ayet de bulunmamaktadır. Fakat Tevbe Suresinin 29'uncu Ayetinde geçen "küçülmüş oldukları halde"²⁴ ibaresi tarihçiler tarafından konumuz olan düzenlemelere kaynak olarak gösterilmektedir. Aynı ibare zaten *Ömer Ahitnamesi* içerisinde de geçmektedir.²⁵

İslamiyet'in erken dönemlerinde giyim mesken ve davranış yasaklarının konulmasına ilişkin pek çok kaynak bulunmaktadır. Bunlar arasından 12'nci yüzyılda yaşayan hadis ve fıkıh âlimi İbn Asakir (1105–1175) gibi kimi

²² İslam'da gayrimüslimlerin hukuki durumu Müslümanların Medine'ye hicreti ile başlamıştır. Medine'deki farklı dinden kabileler ile Müslümanlar arasında Medine Sözleşmesi denilen ahitname gerçekleştirilmiş ve kitap ehli olan Yahudilere zimmi statüsü verilmiştir. *Zimmi* terimi Kuranda 2 kez geçmektedir: (Tevbe suresi 9:8,10). Gayrimüslimlerin cizye ödemesi gerekliliği de Kuran-ı Kerim'de öngörülmektedir. Fakat cizye toplama geleneği Hicretten altı, yedi veya sekiz yıl sonra yapıldığı tahmin edilen Bahreyn seferini müteakip anlaşmada ortaya çıkmıştır. "Fattal, *Non Muslims*, s. 18., Ercan, *Gayrimüslimler*, s. 3." Sonuç olarak Hız. Muhammed döneminde gayrimüslimlerin ilerleyen yüzyıllardaki kaderini belirleyecek olan cizye ödeme karşılığında zimmi statüsünün elde edilmesi geleneği doğmuş ve zimmi hukukuyla ilgili önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Fakat Hız. Muhammed döneminde gayrimüslimlerin giyim, mesken ve davranışına yönelik kısıtlamalar görülmemiştir.

²³ "Men teşebbehe bi-kavmin fe-hüve minhum" Mirza Tokdemir (2003), *Hadislere Göre Yahudi ve Hıristiyanlara Uymak* (İstanbul: İnsan Yayınları) s. 55-56. Turan, *Düzenlemeler*, s. 242.

²⁴ "Kendilerine kitap verilenlerden oldukları halde Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve peygamberinin haram ettiğini haram tanımayan ve hak dinini din edinmeyenlere küçülmüş oldukları halde kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın!" *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, çev. Elmalılı Hamdi Yazır, Sure 9 Ayet 29. (İstanbul: Huzur Yayınevi, 1994).

²⁵ A.S. Tritton, *Caliphs and Their Non-Muslim Subjects: a Critical Study of the Covenant of 'Umar*, (New York, Routledge, 2008), s. 8.

kaynaklar, düzenlemelerin kaynağı olarak Hz. Ömer'in Şam'ın fethi sonrasında gerçekleştirdiği sözleşmeyi göstermektedir.²⁶ Böylece 8'inci yüzyıl kadar erken bir dönemde ortaya çıktığı belirtilen yasaklar, Şam'ın fethi sonrasında Halife Hz. Ömer ve gayrimüslimler arasında gerçekleştirilen *Ömer Ahitnamesi* denilen bir sözleşmeye atfedilmektedir. Fakat bazı tarihçiler, Hz. Ömer'in, gayrimüslimlere tolerans gösteren bir halife olduğunu belirtmiş, bunun yanında fethedilenlerin kaynaklarda iddia edildiği gibi barış şartlarını ortaya koymalarının çok mantıklı olmadığını ileri sürerek söz konusu kaynakları sorgulamışlardır.²⁷

Bu antlaşma üzerine yazılan tezler arasında en kabul göreni Albrecht Noth'a ait olmaktadır. Buna göre Ömer Ahitnamesinin maddeleri, gayrimüslimler aleyhine ayrımcılık, kısıtlayıcılık yapmaktan ziyade çok hassas olan "fatih" kimliğini korumak ve Müslümanlarla gayrimüslimler arasına sınır çizmektedir.²⁸ 14'üncü yüzyılda yaşayan büyük Arap düşünürü İbn Haldun'a ait *Mukaddime* adlı eserde fethedilen milletlerin, fatihleri taklit etmeye meyilli oldukları üzerine görüşleri İslam düşünce yapısındaki eğilimi göstermekte ve Noth'a ait açıklamayı destekler niteliktedir.²⁹

Tritton, kıyafet yasaklarının zamanla daha sıkı hale geldiğini belirtmektedir. Buna göre fetih sonrasında gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında zaten kıyafet farklılığı olduğundan giyim kuşam hususunda herhangi bir düzenlemeye gerek yoktur. Emevi Halifesi II. Ömer döneminde (717-720) ise Müslümanların taklit edilmemesi konusunda yasaklar koyulmuştur. Abbasi Halifesi Harun Reşid (786-809), kıyafet konusunda farklı olunması gerektiğini emretmiş, bir diğer Abbasi Halifesi olan Mütevekkil dönemine (847-861) gelindiğinde ise farklılığın kesin sınırları çizilmiş, ne giyilip ne giyilmeyeceği

²⁶ Milka Levy Rubin, *Non-Muslims in the Early Islamic Empire*, (New York: Cambridge University Press, 2011), s. 60-62.

²⁷ Elizer Bashan Sternberg & Mark R. Cohen (2. Ed.), "Covenant of Umar" maddesi "*Encyclopaedia Judaica 15. Cilt* (Michigan: Thomson Gale, 2007), s. 416.

²⁸ Sternberg & Cohen, *Covenant of Umar*, s. 416.

²⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, c.1, haz: Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2004), s. 361.

konusunda düzenlemeler getirilmiştir. Örneğin gayrimüslim kıyafetlerinde sarı renk şartı bunlardan biri olmuştur.³⁰

Emevi ve Abbasi dönemlerinde gayrimüslimlere zorunlu kılınan kıyafetlerde hükümdarlara göre genel kalıpların dışına çıkıldığı görülmüştür. Fakat genelleme yapma olanağı mevcuttur. Öncelikle *gıyar* ve *zünnar* adı verilen kuşakların takılması genel kalıpların en önemli parçasıdır. İkinci önemli detay türban yahut çeşitli başlıkların renkleridir. Beyaz başlıklar Müslümanlara, yeşil başlıklar ise Müslümanlar arasında sadece seyitlere mahsustur.³¹ Dolayısıyla gayrimüslimlere yasak olan renklerdir. Gayrimüslimlerin başlık rengi genel olarak sarı olmakla birlikte zamanla detaya inilmiştir. Sonuçta sarı Musevilere, mavi Hıristiyanlara ve kırmızı da Musevi mezheplerden Samirilere zorunlu kılınmıştır.³² Neticede erken İslam devletlerinde gayrimüslimlere yönelik kısıtlamalar ortaya çıkmış ve sonraki İslam devletlerini de etkilemiştir.

1.2. GEÇMİŞTEN OSMANLILARA

Bazı araştırmalarda giyim, mesken ve davranış yasaklarının, Osmanlı Beyliği'nin kurulduğu dönem ve hemen öncesindeki Anadolu Türk İslam yönetiminde çok nadiren görüldüğü ve devamsızlık arz ettiği belirtilmektedir.³³ Yine dönemin önemli kronikleri olan Aksarayı, İbn Battuta ve Schiltber'in gözlemlerini kullanan tarihçiler gayrimüslimlere zorunlu kılınan ayırt edici kıyafetlerin, Moğolların Anadolu'yu istilasından sonra ortaya çıktığını ve Anadolu Umumi Valisi olan Timurtaş'ın katı tutumundan kaynaklandığı ileri sürmüştür.³⁴

³⁰ Tritton, *Caliphs*, s. 118 - 120.

³¹ Mukaddime adlı eserde İbn Haldun, Hz. Muhammed'in beyaz ve yeşilden melek renkleri olarak bahsettiğini rivayet eder. İbn Haldun, *Mukaddime*, s.278. Yeşil Osmanlılar ve diğer İslam devletlerinde seyidlere has olan renktir. Rüya Kılıç, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005), s. 77 – 78.

³² Tritton, *Caliphs*, s. 123.

³³ M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, (Ankara: Başnur Matbaası 1972), s. 79.

³⁴ Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi: Türk Dünya Nizamının Milli, İslami ve İnsani Esasları*, (İstanbul: Ötüken, 2006) s. 380.

Öncelikle Büyük Selçuklu yönetiminde kıyafet düzenlemelerinin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Suriye bölgesini yöneten Atabey Nureddin Mahmud dönemi (1146-1174) buna örnek gösterilebilir.³⁵ Ayrıca Sultan Sencer döneminde (1118-1153) hazırlanan ihtisap kanunları arasında “zimmileri *tezli* eden kıyafetler hususunda dikkat gösterilmesi” konusunda ikazda bulunan bir madde bulunmaktadır.³⁶ Fakat bu durumun seyrekliğini ispatlayan kayıtlar da mevcuttur. Örneğin Abbasi veziri Ebu Şüca, gayrimüslimlere ayırt edici kıyafetleri zorunlu kıldığı için Melikşah ve Nizamülmük tarafından azledilmiştir.³⁷ Neticede bu örnek Büyük Selçuklu döneminde düzenlemelere yönelik ısrarcı bir tutumun olmadığını, yasakların *ad hoc* düzen sergilediğini gösterir niteliktedir. Moğol istilası öncesinde Anadolu Selçuklularında ise kıyafet kısıtlamalarına yönelik bir kayıta rastlanılmamıştır.³⁸ Moğolların 13'üncü yüzyılda İslamiyet'i kabul etmesinden sonra ise Anadolu Umumi Valisi Timurtaş, gayrimüslimlere bazı giysi kısıtlamaları getirmiştir.³⁹

Burada her ne kadar mevcut literatür sebebiyle Selçuklular ve Anadolu Beylikleri döneminde düzenlemelerin nadir olduğu kabul edilse de söz konusu dönemlere ilişkin gerek birincil kaynakların gerek modern çalışmaların sınırlı olduğunun altı çizilmelidir. Bunun yanında önemli bir konu da Müslümanların Anadolu'ya yerleşmelerinin henüz yeni olmasının ve yerli halkla aralarında dış görünüş açısından zaten büyük farkların bulunmasının, giyim kuşam hususunda düzenlemelere ihtiyacı azaltmış olduğu tahmin edilebilmektedir. Fakat kıyafet düzenlemelerinin, Osmanlı öncesi Anadolu'sunda ara ara ortaya çıksa dahi Osmanlılara seçme şansı tanıyacak kadar varlık gösterdiği söylenebilir.

Her ne kadar kıyafet yasakları Selçuklular tarafından erken İslam dönemlerinde uygulandığı katılıkta uygulanmasa da, yasakların ara ara kendini göstermesi, bu âdetin Osmanlılara tevarüs etme ihtimalini yükseltir. Bir başka

³⁵ Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti*, s. 379.

³⁶ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları hakkında Resmi Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar, 2. Baskı*, (Ankara: TTK Basımevi, 1988), s. 36.

³⁷ Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti*, s. 364.

³⁸ Turan, *Resmi Vesikalar*, s. 36.

³⁹ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000), s. 318.

deyişle, İslam geleneğinde mevcut olan yasakların, Osmanlılara naklolma kanallarından biri de Selçuklu dönemidir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi olan 1330 yılı civarında Anadolu'da bulunan Faslı Seyyah İbn Battuta'nın anlattıkları da bu görüşü destekliyor. Battuta, Denizli'de Rum erkeklerinin beyaz veya kırmızı renkteki uzun külahları; kadınların da başlarına doladıkları büyük sargılarla tanındıklarını belirtiyor.⁴⁰ Aynı kaynakta Antalya'da ise her biri duvarlarla çevrili cemaat mahallelerinden bahsedilmektedir.⁴¹ Bir başka deyişle, yasaklar formülasyonu olarak adlandırdığımız düzenlemelerin bir ayağı olan cemaat mahalleleri, Osmanlı'nın kurulduğu dönemde Anadolu'da mevcuttur.

Diğer taraftan, âdetin Osmanlılara tevarüs etmesinde böyle bir kanalın varlığı olmazsa olmaz değildir. Çünkü Osmanlı entelektüeli, İslam hukuku hakkında yeterli kaynağa ve bilgiye sahipti. Yani, yasakların Osmanlılara ulaşmasındaki ikinci kanal Osmanlı ulemasıydı. Colin İmber, Osmanlı Beyliği'nde herhangi bir öğretim kurumunun olmadığını dolayısıyla da Halep ve Kahire gibi Anadolu dışındaki şehirlerde eğitim almanın, ulemanın yetişmesinde önemli rol oynadığını belirtir.⁴² Bu şehirler, kıyafet yasaklarının şeriatın bir parçası olarak uygulanmakta olduğu ülkelerdeydi.⁴³ Sonuç olarak eğitimlerini tamamlayıp Anadolu'da önemli pozisyonlara gelen ulemanın hukuki öğreti ithalatı gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Bu görüşü destekleyen en önemli kanıt kıyafet yasaklarının formülasyonudur. İleriki bölümlerde daha detaylı incelenecek olan Osmanlı dönemindeki kıyafet yasakları formülasyonu, İslam devletlerindeki yasakların tipik formülasyonu ile büyük benzerlikler taşımaktadır.

Örneğin Şeyhülislam Ebu Su'ud Efendi'nin fetvaları incelendiğinde, gayrimüslimlerin kıyafetleriyle alakalı soruya doğrudan İslami kaynaklardan alıntı yaptığı ve fetvanın içeriğinin bahsettiğimiz formülasyonu barındırdığı görülür.

⁴⁰ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), s. 279.

⁴¹ Battuta, *Seyahatname*, s. 274

⁴² Colin İmber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), s. 295 – 296.

⁴³ Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 163.

Mes'ele: Ehl-i İslâm içinde olan zimmîleri, yüksek müzeyyen evler yapmaktan ve şehir içinde ata binmekten ve fâhir kıymetli libas giymekten ve yakalı kaftanlar giymekten ve ince tülbindler ve kürkler ve sarıklar sarınmaktan, velhâsıl ehl-i islâma ihâneten kendilerini ta'zîmi müş'ir ef'âlden men' eden hâkim-'indallahmüsâb ve me'cûr olur mu?⁴⁴

Elcevab: ويؤخذ اهل الذمة بالتميز عن المسلمين في ربههم و مراكبهم و سروجهم وملابسهم في الهداية هكذا في سائر الكتب جميعاً

(*Hidâye* adlı kitapta zimmilerin Müslümanlardan eğitimde, binek binmede eğer vurma ve giyim kuşamında ayrı tutulduğundan bahsedilir. Bu genel olarak diğer kitaplarda da böyledir.)

İstanbul'da ilmiye teşkilatının başındaki kişiler için birçok kaynağa erişme imkânı olduğu tahmin edilebilirse de, klasik dönemde Osmanlı ulemasının önemli başvuru kaynakları olarak genellikle Ebu Bekir Marginanî'ye ait olan *Hidâye*,⁴⁵ kadıların el kitabı sayılabilecek Molla Hüsrev'in *el-Gurer ve ed-Dürer*'i ile İbrahim Halebi'nin *Mültekâ'l-Ebhur* sayılabilir.⁴⁶ Adı geçen fıkıh kitaplarından *Mültekâyı* incelediğimizde kıyafet yasaklarıyla ilgili bir madde bulamayız fakat Müslüman kıyafetleri için bir bölüm ayrılmıştır. Müslümanlarda arzu edilen renkler siyah ve beyazdır. Kırmızı ve sarı renkler ise yasaklanmıştır.⁴⁷ Bunlar arasından kırmızı ve sarının erken İslam devletlerinde gayrimüslimlere atfedilen ve ileride Osmanlı gayrimüslimlerine de atfedilecek olan renkler olduğunu biliyoruz. Fakat söylediğimiz gibi bir Osmanlı ulemasının kitaplığı bu üç eserden ibaret değildir. Yasaklardan bahseden pek çok Arapça kaynak⁴⁸ mevcuttu. Bunlar arasından daha önce de değindiğimiz *Siracü'l-Mülûk* adlı eser 16'ncı yüzyılda Vusuli Mehmed Efendi tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Sultan Selim'e

⁴⁴ Ertuğrul Düzdâğ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, (İstanbul: Enderun Kitapevi, 1983), s. 54.

⁴⁵ Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, (London: University of California Press, 2003) s. 114.

⁴⁶ Gül Akyılmaz, "İstanbul Kadısı," 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi: İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul. (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2012), s. 84.

⁴⁷ İbrahim Halebi, *Mevkufât Mültekâ Tercümesi*, c.4, sadeleştiren: Ahmed Davudoğlu, (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2007), s. 91 - 93

⁴⁸ Örneğin: M. M. Turtuşî, *Sirâcu'l-Mülûk* (12. yy); İbn Asakir, *Târih-i Dimaşk* (12. Yy); İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmu Ehli'z zimme* (14.yy); Ahmed bin Hüseyin Beyhaki, *Sünenü'l-Kübrâ* (11. Yy); İmam Şafî, *El Umm* (9. Yy)

sunulmuştur.⁴⁹ Osmanlı ulemasının bunları göz ardı etmesi pek mantıklı bir çıkarım olmayacaktır.

Görüldüğü gibi kıyafet yasakları ilk Müslüman devletlerde sert bir şekilde, Selçuklular ve Anadolu Beylikleri döneminde ise daha yumuşak biçimde uygulanmıştır. Osmanlı tarihine gelirse, konu üzerinde çalışmış araştırmacılar, 15'inci yüzyıl sonuna kadar gayrimüslimlerin mesken, davranış ve giyim serbestisi içinde olduğu konusunda mutabıktırlar.⁵⁰ Özellikle, 15'inci yüzyıl ortalarında Avrupa'dan Osmanlı topraklarına gelen İshak Zarfati'nin Musevi dindaşlarını davet ederken sarf ettiği sözleri bu görüşe kanıt olarak gösterilmiştir.⁵¹ Aynı şekilde Yavuz Ercan kısıtlamaların daha sonraki yüzyıllarda çıkmaya başladığına dikkat çeker ve toplumdaki bu değişimde devletin çöküntüye gitmesinin de rolü olduğunu ileri sürer.⁵²

Ercan ve Turan'ın böyle bir serbestiden bahsetmeleri ve yasakların uzun bir dönem varlık göstermediğini belirtmeleri, giyim mesken ve davranış kısıtlamalarını hoşgörüsüzlük olarak görmelerinden ve bu durumun "Osmanlı hoşgörüsü tezi"yle tezat oluşturacağı inancından kaynaklanmaktadır. Her ne kadar Osmanlı yönetimi çağdaşı Avrupa devletlerine nazaran daha hoşgörülü olsa da, "serbesti görüşü" tarihi gerçeklikle birebir örtüşmemektedir.

Öncelikle Osmanlı Devleti'nde Müslim – gayrimüslim arasında belirli sınırların olduğunu belirtmekte fayda vardır. Nitekim Osmanlı yöneticileri fethedilen bölgelerdeki kiliselerin kaderini şeriata göre belirlemiş⁵³, istisnalar dışında yeni kilise inşaatına izin vermemiş; gayrimüslimlerin köle sahibi

⁴⁹ Turtuş, *Sirâcü'l-Mülûk*, 22

⁵⁰ Ercan, *Giyim, Mesken ve Davranış*, s. 117. Turan, s. 246

⁵¹ "burada en iyi elbiselerinizi giyebilirsiniz. Burada herkes kendi asma ve incir ağacı altında oturabilir. Hıristiyan egemenliğinde, çocuklarınızı mosmor veya kıpkızıl dövülme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmadan, asla mavi veya kırmızı renkli elbiseler giydiremezsiniz" Mektup Paris'te Bibliotheque Nationale, Aneien Fonds, no 291'de kayıtlıdır. Ercan, *Giyim, Mesken ve Davranış*, s. 117.

⁵² Ercan, *Giyim, Mesken ve Davranış*, s. 118.

⁵³ Bu konudaki hükümleri Mühimme Defterlerinin erken tarihlilerinde dahi görmekteyiz: Hkm 525, 3 Numaralı Mühimme Defteri 966–968 / 1558–1560: *Özet Transkripsiyon ve İndeks*, (Ankara, BOA, 1993), s. 231.

olmaları⁵⁴, Müslüman mahallelerinde ikamet etmeleri gibi durumlarda şeriatın belirlediği yolu izlemişlerdir. Özetle, Müslim – gayrimüslim arasındaki çizgilerin başlangıçta bulanık olmakla birlikte devletin klasik biçimini aldığı dönemde daha belirli bir hal aldığı söylenebilir. Fakat yasakların 16'ncı yüzyılda birdenbire çıktığını ileri sürmek mantıklı gözükmemektedir.

İkincisi, İbn Battuta'nın, Denizli'de Rum erkeklerinin beyaz veya kırmızı renkteki uzun külahlarıyla, kadınların da başlarına doladıkları büyük sargılarla tanındıklarını belirtmesi⁵⁵ Müslümanlar ile Müslüman olmayanların giyim kuşamı arasında ayırt edici farkların, Osmanlılar henüz beylik iken dahi mevcut olduğunu göstermektedir. Yine III. Murat döneminde çıkan bir ferman, kıyafet yasaklarının II. Mehmet döneminde de mevcut olduğuna işaret etmekte, düzenlemelerin 16'ncı yüzyıldan önce de var olduğunu göstermektedir.⁵⁶

Mühimme Defterleri incelendiğinde ilk defterlerde her ne kadar köle sahibi olunması, kilise inşaatı gibi konularda fermanlar olsa da kıyafet yasaklarıyla ilgili bir hükmün mevcut olmadığı görülür. Fakat Divan-ı Hümayundan gayrimüslim kıyafetleriyle ilgili bir hükmün çıkmamasına rağmen fermanlarda *kefere libası* gibi ifadelerin kullanılması, giyim kuşam farklılığının mevcut olduğunu gösterir.⁵⁷

Son olarak yine her ne kadar giyim kuşamı konu edinen düzenlemelerle karşılaşılsa da köle sahibi olunması, kilise inşaatı gibi kısıtlayıcı kanunların diğer maddelerinin Mühimme Defterlerinin tutulmaya başlandığı yıllar olan Sultan Süleyman dönemine kadar uzandığını görürüz. Bu hükümlerin, ilk defterlerde dahi görülmüş olması kısıtlayıcı düzenlemelerin bu defterlerden önce de varlık gösterdiğine çok kuvvetli ihtimal oluşturur.

⁵⁴ Bu konudaki hükümleri Mühimme Defterlerinin erken tarihlilerinde dahi görmekteyiz: Hkm 684, 3 Numaralı Mühimme Defteri, s. 305; Hkm: 744, 3 Numaralı Mühimme Defteri, s. 329; Hkm: 887, 3 Numaralı Mühimme Defteri, s. 394.

⁵⁵ Battuta, *Seyahatname*, s. 279.

⁵⁶ Altınay, *Onuncu Asrı Hicri İstanbul Hayatı*, s. 89.

⁵⁷ "...kendüsi kefere libâsına girüp leyl ü nehâr harâmîlik idüp ele girmek mümkin degil iken..." 3 Numaralı Mühimme Defteri, s. 688. "...kafir suretine girüp, şapka ve kafir libasıyla..." 26 şubat 1556; Ercan, *Giyim, Mesken ve Davranış*, s. 118.

Kısıtlamalar arasında kıyafet yasaklarını aradığımızda ise ilk fermanın II. Selim'in saltanatına rastgelen 23 Nisan 1568 yılında çıkarıldığını görürüz.⁵⁸ II. Mehmet'i referans gösteren ferman (1580) bir yana, Eylül 1577 yılında başka bir fermanın çıkarılışına şahit olan Gerlach kıyafet yasaklarının Sultan Süleyman döneminde de çıkarıldığını belirtir.⁵⁹

17'nci ve 18'inci yüzyıllara gelindiğinde ise artık fermanların sıklıkla çıkarılmaya başlandığı görülmektedir. Düzenlemelerin sıklığının artması hususu ihtiyatlı davranılması gereken bir mevzudur. Nitekim bir noktada ikazların artışının o husustaki ihlallerin sıklığıyla paralel olduğu tarihçiler tarafından vurgulanmaktadır. Kıyafet düzenlemeleri konusunda da böyle bir durum mevcut olduğu düşünülebilir.

Düzenlemelerin ortadan kaldırılışı ise II. Mahmut dönemine rastlar. Sultan Mahmut tarafından yapılan fes reformu, devlet memurlarının makam, mevki ayırt edilmeksizin başlarına sarık yerine fes giymelerini öngörmekteydi. 1829 yılında gelen bu değişikliği, cemaatlerin kendilerine has olan kıyafetlerine son vererek toplumda homojenite oluşturulması amacıyla getirilen reformlar izlemiştir.⁶⁰ Fakat Müslümanlarla gayrimüslimleri ayırt eden düzenlemelerin ortadan kaldırılışı toplumda büyük direnişle karşılaşmıştır.

⁵⁸ Hkm. 1270, 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569): Özet Transkripsiyon ve İndeks II, (Ankara, BOA, 1999), s. 48.

⁵⁹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü II*, s. 634.

⁶⁰ Quataert, *Clothing Laws*, s. 403.

2. BÖLÜM: DÜZENLEMELER

Giyim kuşamın devlet yönetiminde araç olarak kullanılmasının en meşhur örneği Fransız Kralı 14'üncü Louis dönemidir (1643-1715). Bu dönemde iktidarda pay sahibi olmaya çalışan asillerin sürekli değişen pahalı bir moda ayak uydurmaları zorunlu kılınmış, böylece asillerin, paralarını, girişebilecekleri iktidar oyunları yerine pahalı moda ayak uydurmak için harcamaları sağlanmıştır.⁶¹ Quataert benzer politikaların lale devrinde Osmanlılar tarafından kullanıldığını belirtmektedir. III. Ahmed ve sadrazamı İbrahim Paşa, siyasal statülerini ve meşruiyetlerini pekiştirmek amacıyla tüketimde başı çekiyorlardı. “Toplumsal merkezde örnek alınacak modeller” olarak giysi, yiyecek, eşya ve saraylarıyla aşırı lükse kaçan sultan ve sadrazamı, bu yolla iktidarı elinde tutmaya çalışıyordu.⁶²

Yukarıda özetlenen görüş Fransız örneğiyle uyuşsun ya da uyuşmasın, Osmanlıların giyim kuşam politikaları daha erken tarihlere götürülebilir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti kurulduğu dönemde sultanın konumu, *primus inter pares* yani *eşitler arasında birincil* olarak adlandırılır. Fatih Sultan Mehmet döneminde iktidar merkezi olan Divan-ı Hümayun kadroları kapıkulları tarafından doldurulmuş, “eşit”ler iktidardan uzaklaştırılmıştır. Bu süreçte, giyim kuşam da değişimin gerçekleştiği alanlardan biri olmuştur. II. Mehmet'ten önce padişahlar öteki divan üyelerinden zorlukla ayrılırken (bk. Şekil 1) II. Mehmet döneminde devlet erkânının giyim kuşamı Kanunnamelerle belirli kaideler altına alınmıştır.

Askeri içerisinde hiyerarşiyi kapsayan bu değişikliğin yanında toplumu cemaatler arasında ayırıştıran kurallar da mevcuttur. Zamana ve mekâna göre değişiklikler gösterse de her cemaatin giymesi ve giymemesi gereken kıyafetler fermanlarla düzenlenmiştir. Osmanlı tarihinde kıyafet düzenlemeleri erken İslam devletlerinde uygulandığı şekilde yasaklar grubu şeklinde bir arada konula gelmiştir. Düzenlemelerin genelinde denetleyici organlar, ata binilmeyeceği, ipekli kumaşlar, kürk giyilmeyeceği, Müslümanla karşılaşıldığında kaldırımından

⁶¹ Jirousek, *The Transition to Mass Fashion System Dress*, s. 205-206.

⁶² Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 82.

inilip yol verileceği, kiliselerde tamirat yapılmayacağı ve Müslüman evlerinden yüksek evler inşa edilmeyeceği hususlarında ikaz edilmektedir.

Şekil 1 Yıldırım Bayezid ve Devlet Erkânı (Hünernâme)⁶³

⁶³ Emel Esin, *Ottoman Empire in Miniatures*, (Ankara: Ministry of Culture and Tourism of Turkish Republic, 1988), s. 83.

Bununla birlikte sadece kıyafetler hakkında düzenlemelerin getirildiği fermanlar da mevcuttur. Böyle olanlarda kıyafetler konusunda tafsilatlı açıklamalar getirilmiştir. Bu fermanlar iki açıdan incelenmeye değerdir. Bir taraftan kıyafetlerin kumaş detayları ortaya koyulur. Zira temel hedeflerden ilki gayrimüslimlerin şaşaalı görüntüye sahip olmalarının önlenmesidir. Diğer yandan ise renkler konusunda tafsilat gerçekleştirilir. Bu noktada da amaç gayrimüslimlerin toplumda ayırt edilebilir kılınmasıdır. II. Mahmut döneminde toplumda birliğin, homojenitenin sağlanması için düzenlemelere son verilmiştir. Buradan anlaşılıyor ki düzenlemelerin varlığıyla tam tersi bir durum söz konusudur. Başka bir deyişle klasik dönem Osmanlı yönetim anlayışına göre farklı olan asimile edilmeye veya biçimlendirilmeye çalışılmaz aksine farklılığın muhafazası söz konusudur. Neticede bahsi geçen iki husus aynı zamanda düzenlemelerin çıkarılış sebepleri olarak görülmelidir.

Son olarak yasakların varlığıyla devletin dini arasında nasıl bir bağıntı olduğuna da kısaca değinmekte fayda var. Bir önceki bölümde düzenlemelerin şeriatta yeri olduğuna ve Osmanlılara erken İslam devletlerinden naklolduğuna değinildi. Bu noktada giyim, mesken ve davranış kurallarının, salt dinin gereği olarak uygulanıp uygulanmadığı sorusu akla gelmektedir. Bu kuralların uygulanmasında padişahların etrafındaki etkili din adamlarının rolü olduğuna ilişkin ipuçları birincil ve modern kaynaklarda yer almaktadır. III. Murad döneminde imam olan Abdülkerim Efendi bu din adamlarına örnek gösterilebilir. III. Murad, müderris olan Abdülkerim Efendi ile Manisa'daki şehzadeligi sırasında tanışmış ve onu imam tayin etmiştir.⁶⁴ Abdülkerim Efendi, III. Murad'ın tahta oturmasından sonra padişah imamı yani imam-ı sultani olmuş, Şubat 1594 yılında da Rumeli Kazaskerliğine tayin edilerek bu göreve atanan ilk imam olarak tarihe geçmiştir.⁶⁵ Düzenlemelerle sık karşılaştığımız ve bazı yeniliklerin getirildiği III. Murad döneminde, Abdülkerim Efendi, gayrimüslimlerin şapka giyme zorunluluğunun koyulmasında ve şapkaların renklerinin belirlenmesinde

⁶⁴ Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, c. 1, hazırlayan: Nuri Akbayar, transkripsiyon: Seyit Ali Kahraman, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), s. 121.

⁶⁵ Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, c. 6, hazırlayan: Nuri Akbayar, transkripsiyon: Seyit Ali Kahraman, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), s. 1726.

büyük rol oynamıştır.⁶⁶ Fakat fermanlarda düzenlemelerin, örfi hukukta yeri olduğunun belirtilmesi ihtiyacı göze çarpar. Bu ihtiyaç -öyle görünüyor ki- düzenlemelerdeki bazı detayların İslami kaynaklarla açıklanabilirken bazı detayların ise Osmanlı dönemine has oluşundan ileri gelmektedir. Zira gerek şeriatla açıklanabilenler olsun gerekse örfi hukukla açıklanabilenler olsun düzenlemelerdeki detaylar, toplumun idare edilmesi noktasında birtakım fonksiyonlara sahiptirler. Dolayısıyla düzenlemelerin uygulanması da şeriatın gereğinin yerine getirilmesi olarak değil bu fonksiyonların devreye sokulması olarak görülmelidir. Zaten giyim, mesken ve davranış hukukunun şeriatla yer edinmesi, kitap ve sünnet yoluyla değil, peygamberden sonra gerçekleşen fetihlerin akabinde hâsıl olan ihtiyaçlar sebebiyle gerçekleşmiştir.

İlerleyen bölümlerde düzenlemelerin konulma sebepleri, yasakların uygulanışında sorumlu görevliler, uygulanan yaptırımlar ve günlük hayattaki geçerlilikleri tartışılacaktır.

2.1. YASAKLARIN MEVCUDİYET SEBEPLERİ

2.1.1. Toplumsal Sınırlar ve Renkler

Osmanlı yöneticilerinin kıyafet düzenlemelerini devreye sokmasındaki güdülerden ilki, toplum içerisinde cemaatler arasındaki sınırların belirgin hale getirilme ihtiyacıdır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler çeşitli milletlere ayrılmışlardı. Millet denilen yapılar, kısaca özetlemek gerekirse İmparatorluk içerisindeki cemaatlerin kendi liderleri yönetiminde belirli bir özerkliğe sahip olduğu yönetim biçimidir. Halil İncik bu yönetim tarzını, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu coğrafyanın siyasi bir geleneği olarak yorumlar. Ortodoks patrikhanesi üzerine yaptığı çalışmada İncik, geniş topraklara sahip olan ve içinde farklı etnik kimlikleri barındıran modernite öncesi İslami devletlerde yöneten ve yönetilen arasında bir aracıya ihtiyaç olduğunu

⁶⁶ İ. Atis, "Türk Denizciliği ve Maymunlar," *Tarih Hazinesi*, sayı. 7 (1951), s. 316.

belirtir ve Osmanlı devletinde patriklerin padişah ve onun gayrimüslim tebaası arasında bu işlevi gördüğünü söyler.⁶⁷

Millet sistemi üzerine bir söyleşisinde Aron Rodrigue içinde bulunduğumuz yüzyılda pek çok kez karşılaştığımız asimilasyon politikalarının aksine Osmanlı Devleti'nin farklılıktan fayda sağladığını savunmuştur.⁶⁸ Rodrigue ve İnalçık'ın görüşlerini bir araya getirirsek Millet Sisteminin Osmanlı Devleti'ndeki önemli rolünü ve bu rolün oluşturulması ve sürdürülmesi konusundaki niyeti anlayabiliriz. Osmanlı dünyasında yaşayan bireyler, modern anlamda bir devletin vatandaşları olmaktan ziyade o devlet içindeki cemaatlerin mensuplarıydılar.

Gayrimüslimlerin toplum içindeki yeri zimmi statüsüydü. Zimmilerin kılık kıyafetleri, meskenleri ve davranışları da bu statünün fark edilmesini sağlayan araçlardı. Neticede cemaatler arasında sınırlar vardı ve kısıtlayıcı düzenlemeler de Osmanlı toplumundaki cemaat grupları arasındaki sınırları koruma amacı gütmekteydi. Her ne kadar keskin sınırlarla ayrılmış birbirine düşman cemaatler resmi gerçek dışı olsa da Osmanlı Devleti'nde bir cemaate mensubiyetin aşağıda anlatıldığı gibi bireylerin yaşayışına ve kimliğinin oluşmasına etkisi büyüktü:

“Konstantinopolis kenti çeşitli mahallelere bölünmüş ve her mahallede belli sayıda ev ve insan bulunuyor. Bunlar da gene belli camilerin cemaatini oluşturuyor. Türklere ait her caminin bir din adamı, yani imamı var ve bu imam kendine bağlı olan cemaatte herkesi tanıyor. Aynı şekilde Hıristiyanlar da kiliselere göre bölüştürülmüşler ve her kilisenin belli bir cemaati bulunuyor. Kiliselerin de kendilerine özgü “Protopapas” denilen din adamı var ve o da cemaatindeki herkesi tanıyor. Yahudilerin okulları ve ibadet evleri de böyle bölgelere ayrılmış durumda. Savaş durumunda bir sayım yapılması gerekse, halkın sayısı ibadet evlerine göre saptanabilir.”⁶⁹

⁶⁷ Halil Inalcik, "The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans", in Essays in Ottoman History, (Istanbul: Eren Yayıncılık, 1998), s. 207.

⁶⁸ Nancy Reynolds, "Aron Rodrigue ile söyleşi: 'Difference and Tolerance in the Ottoman Empire'" *Stanford Humanities Review*, 5, no 1 (Güz 1995), s. 81 – 90.

⁶⁹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, s. 600.

İlber Ortaylı'ya ait her gayrimüslim cemaatin trenin farklı kompartımanında olduğu görüşü tarihçiler tarafından beğeniyle karşılanmıştır.⁷⁰ Sınırlar her ne kadar çok keskin olmasa da cemaatler arasında sınırların mevcudiyeti söz konusudur. Bu husus vesikalarda *zimmilerin, libaslarında ehl-i İslama müşabehet halatından ictinab olmaları* yani gayrimüslimlerin giyim kuşamında Müslümanlara benzemekten kaçınmaları şeklinde özetlenmektedir.

Bu sınır çizme ihtiyacı öncelikle dindaşların dış görünümünü belirgin kılan renklerin varlığıyla kendini göstermiştir. Fakat farklılıklar aynı din içerisindeki farklı mezheplerde dahi mevcuttur. 1574 yılında Osmanlı topraklarında bulunan H. U. Krafft, "Hıristiyanların yapması gerektiği gibi" kırmızı ve mavi çizgileri olan başlığı taktığını⁷¹ ve bu başlığın Ermeniler tarafından takıldığını⁷² belirtmektedir. Bir başka deyişle farklılık salt Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman olarak dine özgü kılınmamış, bundan ziyade Yahudi, Ermeni, Ortodoks Hıristiyan milletlerine özgü ayarlanmıştır.

16'ncı yüzyılda yaşamış önemli bir Osmanlı düşünürü ve kroniği olan Gelibolulu Mustafa Âli'nin Osmanlı Devleti'nin İran seferlerini anlattığı *Nusretname* adlı eserinde bulunan, Osmanlı ordusunu 1578 yılında Şirvan seferinde tasvir eden minyatürün⁷³ (şekil 2) orta kısmında kırmızı serpuşlu (Yahudi) bir hekim bulunmaktadır. Bilindiği gibi Klasik dönem Osmanlı toplumunda hekimlik görevinde Yahudiler ağır basmaktaydı. Minyatürde ilaç yaparken tasvir edilen Yahudi hekim, beyaz sarıklı Müslüman asker ve tüccarlar arasında rahatça seçilebilmektedir. Minyatür, gravür vb resimlerdeki gayrimüslim kıyafetleri ressam ve nakkaşların kafasındaki zimmi algısından ibarettir. Kıyafetnameler içerisinde gayrimüslimleri barındıran bu nadir minyatürde de hekimin kırmızı serpuş ile tasvir edilmesi toplumdaki zimmi algısının yansımasıdır. Osmanlı toplumunda nasıl ki askeri-reaya Müslüman-

⁷⁰ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet," *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), s. 996-997.

⁷¹ H.U. Krafft, *Türklerin Elinde Bir Alman Tacir*, çev: Turgut Akpınar, (İstanbul: İletişim, 1997), s. 56.

⁷² H.U. Krafft, *Türklerin Elinde Bir Alman Tacir*, s. 62.

⁷³ Nurhan Atasoy, Filiz Çağman, *Turkish Miniature Painting*, (İstanbul, R.C.D. Cultural Institute, 1974), ş. 27.

zimmi ve zimmiler içinde de Ermeni-Yahudi-Ortodoks kendi grubuna has dış görünüşüyle ayırt edilebiliyorsa minyatürde de Yahudi hekim dış görünüşüyle ayırt edilebilmektedir.

Şekil 2 Yahudi Hekim (Nusretname)⁷⁴

⁷⁴ Nurhan Atasoy, Filiz Çağman, *Turkish Miniature Painting*, (İstanbul, R.C.D. Cultural Institute, 1974), ş. 27.

Cemaatlerin ayırt edici renklerini belirleyen etmenler çeşitlilik göstermektedir. Kaynaklar incelendiğinde renklerin dönemden döneme değiştiği görülmektedir. Gerçekleşen değişiklikler zaman zaman İslami gelenekle açıklanabilmektedir. Fakat din faktörünün başat etken olduğunu ileri sürmek sakıncalıdır. 1580 yılının Mayıs ayında çıkarılan bir düzenleme, renklerin seçiminde dini faktörlerin temel etken olmadığını gösterir niteliktedir. Fermana Yahudilerin kırmızı, Hıristiyanların ise siyah serpuşlar takmalarını zorunlu kılmaktadır.⁷⁵ Fermanı ilginç kılan durum, iki gayrimüslim cemaat arasında yapılan ayrımcılıktır. Nitekim düzenlemede gayrimüslim şapkalarıyla Müslüman şapkaları arasında farklılık öngörülseydi, bu şeriatla açıklanabilirdi. Fakat burada iki gayrimüslim cemaat arasında farklılık zorunlu kılınmaktadır. Dolayısıyla bu belge gösteriyor ki kıyafet düzenlemeleri, salt şeriatın gereği olarak uygulanmamış olup bundan ziyade yönetimde ihtiyaç duyulan bir araç vazifesi görmüştür. Osmanlı yöneticileri söz konusu aracı cemaatler arasında sınırlar çizmek amacıyla kullanmışlardır.

Fermanlarda zimmilere atfedilen renklerin, İslam toplumlarında matem renklerini araştıran Serpil Bağcı'nın ortaya koyduğu renklerle örtüşmesi de bu konuda seçim yapılırken toplumca daha az arzulanan renklerin seçilmiş olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır. Gayrimüslimlerin kıyafetleri incelendiğinde gök mavi, mora çalan koyu mavi, kül rengi (gri) siyah, kırmızı ve sarı renklerin hâkim olduğu görülmektedir. Bu renklerde dikkat çekici olan faktör, renklerin İslam toplumlarında matemî çağrıştıran renklerden oluşmasıdır. Bağcı'ya ait çalışmada cenaze konulu minyatürlerde siyah, mor, gök mavi, yeşil ve gri renkli kıyafetlerin ağırlıkta olduğu ortaya konmuştur.⁷⁶

Düzenlemelerin detaylarına inerse, en hassas nokta Müslümanlara has olan beyaz türbanın zimmilere yasak olmasıdır. Buna bir de seyitlere ve şeriflere atfedilen yeşil sarık dâhildir.⁷⁷ Osmanlı toplumunda bir zimminin beyaz tülbent takması kendini halk arasında Müslüman olarak tanıtmaya ihtimalini

⁷⁵ Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*, s. 89-90.

⁷⁶ Serpil Bağcı, "İslam Toplumlarında Matemî Simgeleyen Renkler: Mavi, Mor ve Siyah," *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri II*, (Ankara: TTK, 1996).

⁷⁷ Kılıç, *Seyyidler*, s. 77- 78.

doğurmaktaydı. Beyaz tülbent Müslümanlıkla o denli alakalı algılanmaktaydı ki ihtida merasimlerinde mühtedilere beyaz tülbent giydirmeye âdeti hâsıl olmuştu.⁷⁸

Fetvalar da bu konudaki hassasiyeti kanıtlar niteliktedir. Şeyhülislam Yahya, bir zimmi beyaz tülbent takarsa ve bundan ötürü Müslüman olup olmadığı sorulduğunda evet derse ihtida etmiş sayılır mı sorusuna “olur” cevabını vermektedir.⁷⁹ Osmanlı Devleti’nde de uygulandığı üzere şeriatla İslamiyet’ten çıkış yani irtida ölüm cezasını gerektirmektedir. Sonuç olarak neticeleri göz önüne alındığında beyaz tülbent giymek, gayrimüslimler için çok zor bir tercih olarak görünmektedir.

Gayrimüslimlerin seçemeyeceği renkler bir yana, seçmek zorunda oldukları renkler de mevcuttu. Bunlar arasında her ne kadar fermanlarda kıyafetin bütün olarak rengi açıklansa da asıl zorunluluk serpuşlarının rengi noktasında ortaya çıkmaktadır. Çünkü gayrimüslimin hangi millete ait olduğunu gösteren asıl ibare şapkalarıdır.⁸⁰ Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da renklerin zaman zaman değişikliğe uğramış olmasıdır. Siyah ve mavi genel olarak gayrimüslimlerle, daha özelde de sarı, kırmızı Yahudilerle, Mavi Ortodokslarla özdeşleşmiştir. Fakat Osmanlı tarihinde düzenlemelerin yürürlükte olduğu süre boyunca bir millete hep aynı rengin zorunlu kılındığı söylenemez. Zamana ve mekâna göre değişiklikler görülmüştür.

⁷⁸ “Din değiştirenlerin ... Müslüman olduğunun işareti olarak başına beyaz bir sarık geçirilir.” Reinhold Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, çev. Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), s. 371. “4 Haziran’da kapımızın önünden karısı ve çocuğu ile birlikte yeni Müslüman olmuş bir Ermeni’nin geçtiğini gördüm. Başında onların tarzına uygun beyaz bir sarık ve bir elinde de bir ok vardı...” Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, s. 596.

⁷⁹ Baer, *Honored by the Glory of Islam*, s. 198.

⁸⁰ “Hıristiyanlar ve Yahudiler başlıklarından ve sarıklarından da tanınmaktadırlar.” Adam Werner, *Padişahın Huzurunda: Elçilik Günlüğü, 1616-1618*, Çev: Türkis Noyan, (İstanbul, Kitap yayınevi, 2011), s. 79.

Şekil 3 Çocukları Devşirmeye Alınan Zimmi Kadınlar (Süleymanname)⁸¹

Düzenlemelerde renklerin yanında şekli bir takım ayarlamalar da mevcuttu. Örneğin gayrimüslim kadınların peçe takmaması (bk. Şekil 3), gayrimüslim erkeklerin sarık yerine kalpak giymesi ve şapkalarının etrafını türbanla sararak şapkalarını sarık haline getirmemesi bunlar arasındaydı. Sarık yasağı III. Murat döneminde başlamıştır. Gelibolulu Mustafa, Ali sarık yasağının,

⁸¹ Nurhan Atasoy, Filiz Çağman, *Turkish Miniature Painting*, (İstanbul, R.C.D. Cultural Institute, 1974), ş. 9

III. Murad'ın hocası Vakurzadenin etkisiyle başladığını belirtiyor. Daha öncesinde sarık yasağı olmamakla birlikte her cemaatin kendine has sarık rengi mevcuttu. Bilindiği gibi Müslümanlar beyaz sarık takmaktaydı. Ortodokslar için gök mavi, Ermeniler için alaca, Yahudiler için ise sarı renk sarıklar geçerliydi.⁸² 4 numaralı şekilde görüldüğü üzere Sultan Süleyman döneminde İstanbul'da bulunan Nicolas de Nicolay Yahudi tüccarı sarı renkli bir sarıkla tasvir etmiştir.

Şekil 4 Yahudi Kumaş Tüccarı (Nicolas de Nicolay)⁸³

⁸² Murat Bardakçı, *Gayrimüslimlere Sarık Yasaklanınca Hıristiyanlar Gripten Yatağa Düştüler*, "http://www.haberturk.com/ramazan/haber/763471-gayrimuslimlere-sarik-yasaklaninca-hristiyanlar-gripten-yataga-dustuler"

⁸³ Halil İnalçık, *Türkiye Tekstil Tarihi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008), s. 229.

Yasakları, renklerle ilgili muhtevalarına göre üç sınıfa ayırabiliriz. Öncelikle Müslümanlara has olan yeşil ve beyaz renklerin gayrimüslimlere yasaklanması söz konusudur. Bu mevzu birinci derecede önem arz eder çünkü fermanların genelinde bahis konusu edilir.

İkinci derecede, zimmilere uygun görülen renklerden bahsedilir, bütün fermanlarda olmasa da bu durum ile sık karşılaşılır. 1568 tarihli fermanında zimmilerin mavi kıyafet giyip, yarı pembe kuşak bağlamalarından ve siyah ayakkabı giymelerinden bahsedilir.⁸⁴ 1756 tarihli başka bir fermana göre ise zimmilerin mavi ve mor çuhalar giymesi gerekmektedir.⁸⁵ Nicolas de Nicolay'a ait Peralı Rum gravürü (bk. Şekil 5) incelendiğinde bu renklerden sarı, mavi ve pembenin kullanıldığı görülür.

Son olarak üçüncü derecede, gayrimüslimler arasında cemaatlere has olan renklerin ayrı ayrı ele alındığı görülür ki bu fermanlarda daha az rastlanan bir durumdur. 1568 tarihli düzenlemeye göre Ermeniler başlarına karışık renkli kuşak bağlayacak, içlerine giydikleri siyah, ayakkabıları da mavi olacaktır. Yahudiler ise mavi ve siyah feraceler giyecek, içlerine giydikleri dolamaları da yine siyah ve mavi olacaktır.⁸⁶ Fakat 1580 tarihli fermanında Yahudilerin kırmızı şapka, Hıristiyanların ise siyah şapka giymeleri gerekliliği belirtilmektedir.⁸⁷

⁸⁴ Hkm. 1270, 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569): Özet Transkripsiyon ve İndeks II, (Ankara, BOA, 1999), s. 48.

⁸⁵ Altınay, 12. Asrı Hicri İstanbul Hayatı, s. 182 - 183.

⁸⁶ Hkm. 1270, 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569): Özet Transkripsiyon ve İndeks II, (Ankara, BOA, 1999), s. 48.

⁸⁷ Ahmed Refik, Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı, s. 89-90.

Şekil 5 Sokak Kıyafetiyle Peralı Rum Kadını (Nicolas de Nicolay)⁸⁸

Renkler konusunda ana hatlar açık seçik olsa da, farklı tarihlerde farklı kararların alınması hangi cemaatin hangi rengi kullandığına ilişkin kesin

⁸⁸ Sevgi Gürtuna, *Osmanlı Kadın Giysisi* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999), ş. 40.

çizgilerin çizilememesine sebep olmaktadır. Buna rağmen Osmanlı İstanbul'unu ziyaret eden yabancıların toplum içerisinde Yahudi, Ermeni ve Ortodokslar arasında ayırım yapabildiklerini, sokakta kimin ne olduğunu anlayabildiklerini görüyoruz.

Gerlach, Rumların (Ortodoks) mavi, Yahudilerin sarı, Ermenilerin de beyaz, kırmızı, mavi ve sarı başlıklarıyla tanındıklarını belirtiyor. Ermeniler için belirtilen birden çok renkli başlık yukarıda anılan 1568 tarihli düzenlemeyle uyuşuyor. Fakat aynı yıl (1574) İstanbul'dan ziyade taşrada bulunan Krafft, Ermenilerin kırmızı ve mavi çizgili başlık taktığını belirterek bu dört renkten sadece ikisini anmaktadır. 18'inci yüzyıla geldiğimizde Dalvimart'ın Ermeni erkeğini tasvir ettiği suluboya çalışmasında tepesi kırmızı kendisi siyah kalpağın kullanıldığını görmekteyiz (bk Şekil 6).

1574'te Yahudileri sarı başlıklarla tanımlayan Gerlach'ın aksine 1568 tarihli kanun siyah ve mavi başörtülerini öngörüyor, 1580 tarihli kanun ise kırmızı şapka zorunluluğunu getiriyordu. 1617 tarihinde Adam Werner, Yahudilerin bir zamanlar sarı başlık kullanmak zorunda iken artık siyah kullanabildiklerini belirtmektedir.

Şekil 6 Ermeni (Dalvimart)⁸⁹

⁸⁹ Octavien Dalvimart, *Osmanlı Kostümleri*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2012).

Şekil 7 Sarı Tülbendiyle Yahudi Kadın (Gennadius Kütüphanesi)⁹⁰

Gennadius Kütüphanesinde bulunan Yahudileri tasvir eden iki suluboya tablosunda Yahudi hekim, dindaş meslektaşlarıyla özdeşleşen kırmızı kalpak ile

⁹⁰ *Osmanlı'da Yahudi Kıyafetleri*, dzl: Silvyo Ovadya, (İstanbul: Gözlem Sanat Galerisi, tarih yok), s. 6.

tasvir edilirken Yahudi kadın sarı tülbent, Yahudi erkek de sarı sarık takmaktadır. Burada Yahudi erkeğin sarıkla tasvir edilmesi normalin dışındadır. Nitekim Yahudi erkekleri kalpak takmaktadır. Fakat 16'ncı yüzyıldan öncesi için normal bir durumdu. Çünkü gayrimüslimler, bu dönemden önce renkleri yine kendi cemaatlerine has olmakla birlikte sarık takarlardı. Kullanılan  suluboya çalışmasında da gayrimüslimlerin üzerindeki ferace ve kaftanların mavi olduğunu görmekteyiz.

şekil 8 Kırmızı Serpuşuyla Yahudi Hekim ve Sarı Sarıklı Yahudi (Gennadius Kütüphanesi)⁹¹

⁹¹ *Osmanlı'da Yahudi Kıyafetleri*, dzl: Silvyo Ovadya, (İstanbul: Gözlem Sanat Galerisi, tarih yok), s. 8.

2.1.2.Toplumda Müslüman-Zimmi Dengesi ve Kumaşların Kalitesi

Düzenlemelerin, toplumsal sınırların çizilmesindeki rolünden bahsedildi. Yasakların bir diğer boyutu da fatih konumundaki Müslümanların fethedilen konumundaki gayrimüslimlere olan üstünlüğünü özde olmasa da şeklen koruyucu bir rol oynamasıdır. Nitekim şeriat bir yandan gayrimüslimlere zimmi statüsü vererek onların canlarını ve mallarını garanti altına alıyor, toplumda zenginleşmelerine izin veriyor, öte yandan ise Müslümanların daha üstün bir konumda olmasını öngörüyordu. Sonuçta gayrimüslimler zenginleşerek toplumda tebarüz ettiklerinde özellikle fakir olan Müslümanların tepkisini yatıştırmada söz konusu kısıtlamalar devreye giriyordu.⁹² Minna Rozen giyim, mesken ve davranış düzenlemelerinin genellikle Müslümanların şikâyetleri sonucunda ortaya çıktığına dikkat çeker.⁹³ Kaynaklar da bu tezin gerçekliğini gösterir niteliktedir. Çıkarılan fermanlarda zaman zaman Müslüman ahalinin şikâyetlerine vurgu yapılmaktadır.

Düzenlemelerin bu boyutu vesikalarda *zimmilerin libaslarında tezli olmaları* yani gayrimüslimlerin kıyafetlerinde aşağılanması ifadesiyle özetlenmektedir. Aynı ifadenin Sultan Sencer'e ait ihtisap kanunnamesinde de geçtiğini görmüştük. Yönetim geleneğindeki bu dikey devamlılık kullanılan terminolojiden de anlaşılmaktadır.

Düzenlemelerin Müslüman zimmi dengesini kuran boyutu, kumaşların kalitesinde kendini göstermiştir. Günümüzde sivil halkın polis üniformasıyla gezemeyeceği gibi o dönemde de Müslüman olsun gayrimüslim olsun şekli olarak sivil halkın giyemeyeceği kıyafetler mevcuttu. Fakat bir Müslüman arzu ettiği takdirde maddi imkânları el verdiği derecede kaliteli kıyafetler giyebilirdi. Aynı durum gayrimüslimler için geçerli değildir. Nasıl ki şeriatla *ehl-i müslim* ile *ehl-i kitap* arasında statü farkı vardır, kumaşlar arasında da belirli bir hiyerarşi

⁹² Burada bahsettiğimiz zenginleşme, gayrimüslimlerin 19'uncu yüzyılda ulaştıkları refah seviyesinde bir zenginleşme değildir.

⁹³ Minna Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453–1566)*, çev. Serpil Çağlayan (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), s. 24.

mevcuttur. Gayrimüslimler hiyerarşi içinde alt kademelerde bulunan kumaşları kullanmak mecburiyetindedirler.

Osmanlı tekstil sanayisi ve ithal edilen kumaş türleri göz önüne alındığında oluşturulabilecek bir hiyerarşi Gelibolulu Mustafa Âli tarafından yapılmıştır. Mustafa Âli'ye göre toplumdaki bireylerin arzularına göre giyinmesi doğru değildir. Herkes toplumdaki yeri ve makamına göre giyinmelidir. Giyinmediği takdirde de suç işlemiş olacağından cezalandırılmalıdır. Mustafa Âli, kıyafetleri değerlerine göre dört sınıfa ayırmış, ilk üç sınıfa ait kumaşları açıklamıştır:

1. Sultanlar ve şehzadeleri,
2. Vezirler, beyler ve melikü'l-ümeralar,
3. Orta sınıf sayılan memleket ileri gelenleri ve askerler,
4. Çiftçiler, tüccarlar ve zanaatkârlar.

En tepedeki sultanlar ve şehzadeleri için ağır şibler (ipek telli bir kumaş), dibalar (renkli motiflerle dokunmuş lüks kumaş), altın ve gümüş telle dokunmuş kıymetli kumaşlar (seraser vb.) ve kadifeler sıralanmaktadır. İkinci sıra için ise kıymette daha az atlas, kemha ve engelyun (yedi renkli ipekli kumaş) uygun görülmektedir. Orta sınıfın tercih etmesi gereken kıyafetler de en tepedeki gruba ait olanlara benzer olabilmekle birlikte daha alt kalitede olması gerektiğini belirtmektedir.⁹⁴ Anlaşıldığı kadarıyla Mustafa Âli tarafından oluşturulan bu hiyerarşi sadece Müslüman halk düşünülerek oluşturulmuştur. Çünkü hiyerarşide gayrimüslimlere özel bir yer ayrılmamaktadır.

Böyle bir hiyerarşiyi modern kaynakların ışığında düzenlersek en tepede çözüğü ipek, atkısı altın alaşımli gümüş olan seraseri görürüz. Seraserden sonra kemha ve atlas da hiyerarşinin üst bölümlerinde yer alan kumaşlar olarak bilinir. Kemha kalın ve sık dokunması sebebiyle kaftan yapımında kullanılan bir kumaş türüydü. İthal edilen türleri Frengi kemha olarak adlandırılmaktaydı.

⁹⁴ Mehmet Şeker, *Gelibolulu Mustafa 'Ali ve Meva'idü'n-Nefais Fi Kava'idi'l-Mecalis*, (Ankara: TTK, 1997), s. 112 – 113.

Şehzadelere hilat olarak verilecek değerde kaliteliydi. Kemhanın değeri, kumaşın sıklığından gelmekteydi. Atlas olarak bilinen saten ise ipek parlaklığının en üst düzeye taşındığı kumaştı. Kutnu da değerli kumaşlar arasında sayılabilir. Kutnuda pamuktan mat ve ipekten parlak çizgiler hâkimdir. Pek çok fermanla doğrudan ismi verilen veya “harir libaslar” olarak karşımıza çıkan kumaşlar bunlardır. Fakat atkısı çözgüsü ipek olmayıp, yine de yasak kabul edilen başka değerli kumaşlar da mevcuttu. Örneğin Iskarlat çuha denilen Venedik’ten ithal edilen ateş kırmızı çok parlak yünlü kumaş da bunlardan biridir. Erken modern dönemde kıyafetlerin değerini gösteren, makbul kabul edilen bir detay parlaklıktı. Genellikle parlak kumaşların nevi ipektir. Fakat ıskarlat çuha gibi ipek olmayan fakat parlaklığa sahip kumaşlar da mevcuttu. 18’inci yüzyıla doğru hiyerarşinin üst bölümlerine yeni kumaşlar eklendiğini görmekteyiz. 15’inci ve 16’ncı yüzyıl ithal kumaşlarında Venedik’in adı sıklıkla anıldığı gibi 17’nci ve 18’inci yüzyıllarda da pahalı kumaşlar, Paris’le anılmaya başlamıştır. Kadın kıyafetleri için Paris’ten ithal edilen feraceler bunlar arasındadır. Benzer şekilde normalde yünlü olup büyük ihtimalle imalat kalitesinden ötürü değerli görülen Paris çuhaları da yasaklara dâhil edilmiştir.⁹⁵

Kıyafetlerin ana hatlarında kullanılan bu kumaşların yanında aksesuarlar için de belirlenen esaslar mevcuttu. Değerli kürkler özellikle de samur kürk bunlardan biridir. 18’inci yüzyıla ait fermanlarda bahsi geçen kürkler arasına kakum kürk (gelincik), karsak kürk (bozkır tilkisi) de eklenmiştir. Düzenlemelerde ayakkabılara da değinilmekteydi. Sahtiyan papuç denilen tabaklanmış, parlatılmış deri yerine siyah meşin ayakkabıların giyilmesi emredilmekteydi.

Kumaş hiyerarşisinde aşağıya doğru inmeye başlarsak fermanlarda gayrimüslimlere uygun görülen kumaşları görürüz. Bursa ve Selanik’te üretilen çuha bunlar arasındadır. Bu kumaş sıklığı ve kalınlığı sebebiyle kaftan yapımında tercih edilen kumaşlardandır. “Selanik çuha” ibaresi düzenlemelerde

⁹⁵ Kumaşlar hakkında detaylı bilgi ve tanımlamalar için bk: Mine Esiner Özel Özel, “Türkçe Kumaş Adları,” *İÜFF Tarih Dergisi*, No. 33 (1981): 291 – 340; Tahsin Öz, *Türk Kumaş ve Kadifeleri*, (İstanbul: MEB, 1946).

gayrimüslim kıyafetleri için uygun kabul edilen kumaşlardandı. Boğası denilen Isparta, Denizli taraflarında pamuk ipliğinden üretilen bir diğer kumaş, zimmiler için en çok adı anılan kumaştır. Fermanlarda genellikle “Denizli bogası” olarak geçmektedir.

Neticede Osmanlı yöneticileri, fatih konumundaki Müslümanların fethedilen konumundaki gayrimüslimlere olan üstünlüğünü özde olmasa da şeklen korumaya çalışmışlardır. Ekonomik faaliyetleriyle zenginleşen, fakat canları ve malları zimmet hukukunun garantisi altında olan gayrimüslimlerin toplumda Müslümanların üstünde statü göstergelerine sahip olmaları önlenmeye çalışılmış, böylece Müslümanların öfkesi ve yönetimi sorgulamaları önlenmiştir.

Peki, düzenlemeler var olmasaydı sonuçları nasıl olurdu? Tarihsel açıdan tehlikeli olan bu tür sorular zaman zaman tarihsel olguları anlamamıza yardımcı olabilmektedir. Soruya cevap vermek mümkün olmamakla birlikte II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde getirilen reformların cemaatler arası ilişkilere nasıl yansıdığını görmek mümkündür. Ermeni olayları milliyet bazlı çatışmalar olarak kabul edildiğinden Osmanlı Devleti’ndeki en büyük cemaatler arası çatışma olarak 1860 Lübnan iç savaşını ve müteakip Şam isyanını görebiliriz. Bunun öncesinde Hıristiyanları hedef alan saldırılar 1850’de Halep’te, 1854’te Musul’da, 1856’da Nablus’ta, 1858’de Cidde’de ve 1882’de Mısır’da gerçekleşti.⁹⁶ Bu çatışmaların sebeplerini sıralayan Masters, Avrupa devletleriyle ticari ilişkiler içinde bulunan gayrimüslimlerin konumlarının güçlenmesi ve Tanzimat’ın getirdiği değişikliklerin rolünün altını çizer. Buna göre önceden *Ömer Ahitnamesi* ile belirlenen hiyerarşik düzen 19’uncu yüzyılla birlikte sarsılmıştır. Öncelikle, o döneme kadar yalnızca gayrimüslimler düzenli olarak vergi (cizye) ödemişti, fakat Tanzimat’la birlikte Müslümanlar da birer vergi müellifi haline geldiler ve bu Zimmiler ile Müslümanlar arasındaki en önemli sınırı ortadan kaldırdı.⁹⁷ Giyim konusunda özgürlük,⁹⁸ yeni kiliselerin

⁹⁶ Bruce Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: the Roots of Sectarianism*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), s. 130.

⁹⁷ Masters, *Christians and Jews*, s. 135.

⁹⁸ Masters, *Christians and Jews*, s. 137.

inşası⁹⁹ bunu takip etti. Nablus'ta bir kilisenin çan çalması üzerine yapılan bir şikâyete vali tarafından verilen cevapta Hatt-ı Hümayun'un bu hakkı verdiği belirtildi. Masters, ayrıca Protestan bir misyonerin av dönüşü at üstünde elinde tüfekle görülmesi üzerine çıkan kargaşada bir dilenciye öldürdüğünü, Ömer Ahitnamesinin alenen ihlali olan bu durumun hemen Müslüman kalabalığının nümayişlerine sebep olduğunu belirtiyor.¹⁰⁰

2.1.3. Düzenlemelerin Çıkışında İktisadi Faktörler

Şu ana kadar çalışmamızda kıyafet yasaklarına sosyal açıdan yaklaştık. Kıyafet düzenlemelerinin ortaya çıkışında iktisadi güdülerin rol oynayıp oynamadığı sorusu da önemli bir problemdir. Nitekim erken modern Avrupa tarihinde görülen *sumptuary laws* yani *men-i israfat kanunlarının* uzun bir zaman -verilen isimden anlaşılacağı üzere- iktisadi temellere sahip olduğu ileri sürülmüş ve hala da sürülmektedir. Merkantalist Avrupa devletlerinin, tüketimi özellikle de ithal kıyafet tüketimini kısmak için söz konusu düzenlemeleri devreye sokmalarından bahsedilmektedir.

Bununla birlikte, tanımdaki iktisadi vurguya karşı çıkan Claire Sponsler, her ne kadar müellifleri bu kanunların çıkış sebebi olarak israfı ve ahlaki çöküşü önleme amacını gösterse de asıl sebebin gerçek toplumsal ilişkilerin idealize edilmiş sosyal düzen ile kontrol edilmesi olduğunu belirtiyor.¹⁰¹ Sonuçta Sponsler, *men-i israfat* kanunları olarak adlandırılan gelen yasakların *clothing codes* yani *kıyafet düzenlemeleri* olarak adlandırılmasının daha uygun olduğunu ileri sürüyor.

Düzenlemelerin *men-i israfat* kanunları olarak adlandırılması ve iktisadi boyuta sokulması Osmanlı tarih literatüründe de mevcuttur. Örneğin Mehmet Genç bu sebepten ötürü düzenlemeleri *men-i israfat* kanunları olarak adlandırmaktadır. Genç'e göre kısıtlamalar, "tüketimi arttıracak nitelikteki

⁹⁹ Masters, *Christians and Jews*, s. 136.

¹⁰⁰ Masters, *Christians and Jews*, s. 162.

¹⁰¹ Claire Sponsler, "Narrating the Social Order: Medieval Clothing Laws," *Clio* 21:3 1992, s. 270.

değişme eğilimlerini kontrol altında” tutmaktadır.¹⁰² 18 ve 19’uncu yüzyıllar için açıklama getiren Fatma Müge Göcek ise kısıtlamaların ithal mallarla ülke dışına para akışının durdurulması amacına vurgu yaparak iktisadi açıdan farklı bir noktaya değinmektedir.¹⁰³ Yine Donald Quataert tarafından derlenen *Tüketim Çalışmaları* adlı eserde kıyafet düzenlemelerinin mevzubahis edilmesi de büyük anlam taşımaktadır. Fakat adı geçen çalışmalarda dahi düzenlemelerin sosyal boyutuna vurgu yapıldığını belirtmekte fayda var. Örneğin Quataert, men-i israfat kanunlarının ardında, aşırı harcamalarla ülke dışına para akışını durdurulmasının yanında gayrimüslimlerin Müslümanların imtiyazlarına dâhil olmasının önlenmesi, devletin otoritesini koruması toplumda disiplinin sağlanması gibi güdülerin bulunduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴ Fatma Müge Göcek de düzenlemelerin sosyal boyutuna ilişkin benzer açıklamalara gitmektedir.

Kıyafet düzenlemelerinin iktisadi bağlamda ele alınması ya da sorgulanması birkaç önemli sorunsalı önümüze getirmektedir. Bunlardan en önemlisi Mehmet Genç’in Osmanlı iktisat düşüncesinin üç ilkesinden biri olarak saydığı *iaşecilik provizyonizm* anlayışıdır. İaşecilik anlayışına göre Osmanlı yöneticileri piyasada bol, kaliteli ve ucuz mal arzının daim kılınması için piyasaya sıklıkla müdahale etmekteydiler.¹⁰⁵ Bu müdahaleler ihtisap kanunları ve narh koyma faaliyetleri ile gerçekleşmiştir. Dolayısıyla kıyafet düzenlemelerinin de bu müdahalelerin bir parçası olup olmadığı cevaplanması gereken bir sorundur. Bu sorunla ilintili olarak cevaplanması gereken bir diğer soru da böyle bir müdahaleye gerek olup olmadığı üzerinedir. Böyle bir müdahaleyi gerekli kılacak en önemli etken dünya tekstil sektöründe gerçekleşen gelişmeler olacaktır. Dolayısıyla çalışmamızda 16 ve 17’nci yüzyıllarda dünya tekstil sektöründe gerçekleşen değişimi ve bu değişim karşısında Osmanlı tekstil sanayisinin ve pazarının geldiği durumunu modern kaynaklar ışığında özetlemeyi gerekli gördük. Sonrasında kıyafet

¹⁰² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, (İstanbul: Ötüken, 2002), s. 48.

¹⁰³ Fatma Müge Göcek, *Rise of Bourgeoisie Demise of Empire: Ottoman Westernization and Social Change*, (New York: Oxford University Press, 1996), s. 35.

¹⁰⁴ Quataert, *Consumption Studies*, s. 6.

¹⁰⁵ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 59 – 62.

düzenlemelerinin bu değişim sürecinde *iaşecilik* ilkesinin bir gereği olarak kullanılıp kullanılmadığı sorunsalını değerlendirmeye çalışacağız.

Özellikle böyle bir yaklaşımı Fatma Müge Göcek'e ait *Rise of Bourgeoise Demise of Empire* adlı eserde görmekteyiz. Kıyafet düzenlemelerinin sosyal ve ekonomik olmak üzere iki boyutu bulunduğunu öne süren Göcek, çalışmasında 18'inci yüzyıla ait verdiği örneklerde lüks Avrupa mamullerine para akışının kısılması için *men-i israfat* kanunlarına başvurulduğunu belirtmektedir.¹⁰⁶ Yine 17'inci yüzyılın önemli kroniği Naima'nın konuyla ilgili Osmanlı iktisadi düşüncesi açısından sıra dışı sayılabilecek bir değerlendirme yaptığını görüyoruz. Naima, batılıların Osmanlı topraklarına çeşitli kumaşlar ihraç etmelerine karşılık Osmanlı ülkesinden pek çok ürün ithal ettikleri belirtir. Fakat Naima'ya göre Ruslar, getirdiği kürkler ve Hintliler de getirdiği mallara karşılık herhangi bir mal satın almamaktadır ve bu ülkeden para çıkışına sebebiyet vermektedir. Naima, Rus ve Hintli tüccarlardan alınan gümrük vergilerinin de bu zararı karşılayamayacağı hususunda uyarılmaktadır.¹⁰⁷

Murat Çizakça ve Halil İnalçık'a ait çalışmalar Naima'nın 17'nci yüzyılın sonuna ilişkin açıklamalarının çok da yersiz olmadığını gösteriyor. Çizakça, 16'ıncı yüzyılda dahi Avrupalıların hammadde ithali ve mamul mal ihracı yoluyla

¹⁰⁶ Göcek, *Rise of Bourgeoise*, s. 39.

¹⁰⁷ "Kudemâ-i hükemâ kitablarında mezkurdur ki, bilâd-ı a'dâdan gelen belki âhar devletin ikliminden hâsıl olan teref ü ihtişâma müte'allik emti'a ve eşyâya çendân rağbet etmek padişahlara ma'kûl değildir ki, anların rağbeti ile revâç bulup memleketin nükûd u emvâli ol metâ' sebebiyle âhar memlekete gitmeye ekseriyâ kendi memleketinde hâsıl olan tuhaf-ı emti'aya rağbet etmek lâzımdır ki mal memleketinden hâric yere dağılmaya, alınan gümrükler â'idesi devlete fâ'idedir diyenlere cevab veririz ki, memâlik-i sâ'ireden emti'a getirip furuht edenler aldıkları meblağı bilâd-ı islâmiyye mahsûlünden kendilere lâzım eşyâya verirlerse devr-i dâ'im akça yine memlekette kalmış olur. Bu surette defâ'atle alınan gümrük fâ'ideden add olunur. Efrenc tâ'ifesi çuha ve kumaş getirip bilâd-ı İslâmiyyeden yapacağı ve tûfeng ve mazu ve şab ve kalye ve remâd ve sâ'ir gayr-i memnû'ül-bey şeyler alıp sefine ile memlû esedî altını İzmir ve Payas ve Sayda ve İskenderiye iskelelerinde boşanıp etraf-ı memâlike tevzi' olduğu gibi ki Ankara diyârı ve Haleb ve Sayda ve Trablus ve cümle Dürz'î cibâli ol emvâl ile memlû olur. Amma Moskov diyârından gelen samur ve sâ'ir envâ'-ı zî-kıymet kürklere verilen akçeyi ol melâ'in Memâlik-i İslâmiyye'nin metâ'ına zarf etmezler. Kezâlik Hind metâ'larına bu kadar hazîne emvâl gider ve Hindiler Memâlik-i Osmaniyye'den bir şey almazlar ve lâzımları dahi değildir. Bunlardan gümrük alınmak fâ'idesi zımmında olan zarar-ı ma'nevîye değmez îrâdları çok bilâd-ı âhara adem-i ihtiyaçla masrafları yok menzilesinde olmakla dünyanın malı Hind'de ve kahvesi sebebi ile Yemen'de cem' olup mütemevvilleri Kârun'a mu'âdil olmuşlardır deyü nakl ederler." *Târih-i Na'imâ / Naima Mustafa Efendi*, haz: Mehmet İpşirli, (Ankara: TTK, 2007), s. 1144.

Osmanlı pazarına baskı kurduğunu belirtiyor.¹⁰⁸ Çizakça'nın ele aldığı verilere göre 16 ve 17'nci yüzyıllarda Osmanlı topraklarından ihraç edilen ipek miktarı giderek artmıştır. Buna sadece İtalyan şehir devletleri değil aynı zamanda İngiliz, Fransız ve Hollandalılar da dâhil olmuştur.¹⁰⁹ Artan hammadde ihtiyacı sadece ipekle sınırlı olmayıp aynı artış yün ve muhayyer için de geçerlidir. Tekstil ticareti sadece hammadde ihracından ibaret de değildir. 17'nci yüzyıla doğru Avrupa menşeli mamul mallar Osmanlı topraklarında varlığını arttırmaktadırlar. Bu süreç hammadde fiyatlarında keskin bir artışa sebebiyet vermiş fakat Avrupalı ucuz malların pazara girişi mamul mal fiyatındaki artışı daha düşük kılmıştır.¹¹⁰

Benzer bir baskı Hint pamukluların 17'nci yüzyılda Avrupa ve Osmanlı pazarlarında giderek hâkimiyet kazanmasıyla da ortaya çıkmıştır. Fakat ipek, yün ve muhayyer için geçerli olan sonuçlar pamuk için geçerli olmamıştır. Çünkü Hint pamuğu ve pamuklu mamulleri Osmanlı pamuğu ve pamuklularına önemli bir rakip olarak ortaya çıkmıştır. 1650-1750 tarihleri arasında Hindistan ucuz iş gücü ve üretimin hammaddenin bulunduğu bölgede gerçekleştirilmesi yanında kaliteli ürünlerin sunulması sebebiyle dünyanın en önemli pamuk üreticisi konumuna yükselmiştir.¹¹¹ Hindistan yapımı ince pamuklular sadece Avrupa pazarına değil Osmanlı pazarına da girmeye başlamıştır. Bu sebepten ötürü 16 ve 17'nci yüzyıllar arasında yün, ipek ve muhayyerde fiyat artışı söz konusu iken pamuk ve pamuklu mamul fiyatları düşüş göstermiştir.¹¹² Neticede Hindistan'ın pazardaki varlığı gerek hammadde gerekse mamul mal arzında artışa, fiyatlarda ise düşüşe sebebiyet vermiştir.

Fakat tüm bu gelişmelere rağmen Şevket Pamuk'a göre 16 ve 17'nci yüzyıllarda Avrupa'nın mamul malları henüz Osmanlı pazarında loncaları

¹⁰⁸ Murat Çizakça, "Incorporation of the Middle East into the European World Economy", *Review* 8:3 1985 (kış), (353-377), s. 355-357.

¹⁰⁹ Çizakça, *Incorporation of the Middle East*, s. 356 – 357.

¹¹⁰ Çizakça, *Incorporation of the Middle East*, s. 363 – 364.

¹¹¹ Halil İnalçık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008), s. 88.

¹¹² Çizakça, *Incorporation of the Middle East*, s. 359-360.

olumsuz etkileyecek boyuta gelememiştir.¹¹³ İnalçık da Osmanlı tekstil sektörünün dış üretime karşı zayıflayışını, İngiliz tekstil sanayisinin Osmanlı pazarını domine ettiği 19'uncu yüzyıla kadar götürmektedir.¹¹⁴ 16 ve 17'nci yüzyıllara döndüğümüzde ise Osmanlı tekstil sanayisinden Avrupa'ya ihracın hala devam ettiğini görmekteyiz. Bu durum 19'uncu yüzyıla değin önemi giderek artan pamuk için de geçerlidir. Osmanlı Devleti'nin 1700'lü yıllarda dahi pamuklu ihraç eden ülke konumunu korumakta olduğunu görmekteyiz. Nitekim 16 ve 17'nci yüzyıllarda Osmanlı Devleti hala dünyanın önemli pamuklu imalatçılarından biri konumundadır.¹¹⁵

Tüm bu veriler ışığında yukarıda özetlenen gelişmelere Osmanlı yöneticileri kıyafet düzenlemeleri ile cevap vermiş olabilirler mi? Hiç şüphesiz ki kendini özellikle 17'nci yüzyılın sonlarında göstermeye başlayan dış tekstil sanayilerinin baskısı Osmanlı yöneticileri tarafından gerçekleştirilen bir takım ayarlamaları beraberinde getirmiş olmalıdır. Dolayısıyla Göcek tarafından geç dönem için ileri sürülen sonuçlar geçerli gözükmemektedir. Fakat 17'nci yüzyıl öncesi için iktisadi açıklamalara gidilmesi bir takım sorunlar barındırmaktadır.

Peki, Naima'nın 17'nci yüzyıl Hint ve Rus topraklarından gelen tüccarlara ilişkin açıklamasını nasıl değerlendirebiliriz? Bu noktada fermanları incelediğimizde yasak koyulan malların menşesine ilişkin yapılan açıklamalarda Rus ve Hint ibarelerini görememekteyiz. Sadece Paris (*Parus ferace*) ibaresiyle karşılaşılmaktadır. Ürünün ismi üzerinden giderek mamulün kökenini tespit etmeye çalışırsak İran (*Dara*) ve Venedik (*Iskarlat çuha*) ile de karşılaşmaktayız. Pamuklularla ilgili olarak ise bu ürünlerin yasaklarda önemli bir yer tutmadığını önceki bölümlerde gördük. Fakat kürklerin yasakların hemen hepsinde yer aldığını biliyoruz ve bu ürünler büyük çapta Rusya menşelidir.

Tekstil ticareti ile iaşecilik ilişkisine geri dönersek, yukarıda da görüldüğü üzere 17'nci yüzyıla değin Osmanlı Devleti hala tekstil mamulleri ihraç etme özelliğini korumaktadır. Bu durum (genel itibarıyla) Osmanlı tekstil sanayisinin

¹¹³ Şevket Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, (İstanbul: İletişim, 2007), s. 73.

¹¹⁴ İnalçık, *Tekstil Tarihi*, s. 144 – 145.

¹¹⁵ İnalçık, *Tekstil Tarihi*, s. 88.

ülke ihtiyacından daha fazla üretim yapabildiğini gösteriyor. Bunun yanında özellikle Hint pamuklularının da sahneye çıkmasıyla Çizakça ve İnalçık tarafından ortaya koyulduğu üzere mamul mal fiyatlarının düşmesi ve kalitenin artması gibi bir sonuçlarla karşılaşmaktayız. Bu durum Mehmet Genç tarafından işeci olarak tanımlanan Osmanlı iktisat düşüncesi açısından da arzu edilen bir durum olarak görülebilir.¹¹⁶

Tüm bunların yanında sebepleri ekonomik olarak gösterilen fermanlarda dahi ekonomiyle alakası olmayan detaylar mevcut olduğunu belirtmekte fayda vardır. Örneğin 23 Nisan 1568 tarihli, piyasada ayakkabı fiyatlarının artması ve kıtlığın başlaması gerekçesi gösterilerek çıkarılan bir ferman gayrimüslimlerin ince tülbent takmamaları gerektiğini salık vermektedir.¹¹⁷ Ayrıca fermanların çoğunda böyle bir ekonomik gerekçe dahi gösterilmemiştir. Bundan ziyade kıyafet düzenlemelerini barındıran fermanlarda gayrimüslimlerin Müslümanlarla karşılaştıklarında kaldırımdan inmesi¹¹⁸ gibi ekonomi dışı detaylar mevcuttur. Dahası pek çok fermanla Müslümanlarla gayrimüslimlerin ayırt edilmesinin zorlaştığından yakınıldığı görülmektedir. Hâlbuki cemaatleri birbirinden farklı kılmanın iktisadi etkileri olamayacağı açıktır.

Son olarak İhtisap Kanunnameleri incelendiğinde, Kanunnamelerde sadece malın kalitesinin korunmaya ve fiyatına narh koyularak ortaya çıkabilecek enflasyonların önlenmeye çalışıldığı görülmektedir.¹¹⁹ Kalitesi ve fiyatı düzenlenen malın kimler tarafından satın alınabileceği hususunda müdahalede bulunulmamaktadır. Bunun önemli bir sebebi, bir sonraki bölümde bahsedileceği üzere, yasakların, gayrimüslimlerin anılan kıyafetlere sahip

¹¹⁶ Benzer bir açıklama Şevket Pamuk tarafından yapılmıştır. "Ülke içindeki üretimi dış rekabete karşı korumak ve desteklemek, istihdam yaratmak Osmanlı yönetimleri için büyük bir öncelik taşımıyordu ... merkezi devlet, loncaları ithal mallarının rekabetinden korumaya çalışmamış, loncaları desteklemek amacıyla ithalatı sınırlamak yoluna gitmemiştir." Pamuk, *İktisadi Tarih*, 73.

¹¹⁷ Hkm. 1270, 7 Numaralı Mühimme Defteri, s. 48.

¹¹⁸ Hkm. 206, 85 Numaralı Mühimme Defteri, s. 127.

¹¹⁹ Örneğin bk: *Kanunname-i İhtisab-ı Bursa*, (Ankara: Türk Standartları Enstitüsü, 2003), Ömer Lütfi Barkan, "XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar" *Türk Tarih Vesikaları*, 1:5, (1942), (326 – 340).

olması hususunu değil gayrimüslimlerin bunları toplum içinde giymesini kapsamasından ileri gelmektedir.

Öyleyse diyebiliriz ki kıyafet düzenlemeleri olarak adlandırdığımız yasaklar ihtisap kanunlarının kapsamına girmemekteydi. Fakat 17'nci yüzyıla ait bir fermanla o dönemde gayrimüslim başlıklarıyla ilgili standardizasyonların olduğunu anlıyoruz. Fermanla esnafların elinde bulunan standart dışı gayrimüslim kalpaklarının derhal tarif edilen şekle sokulması emredilmektedir.¹²⁰ Her ne kadar ihtisap kanunnamelerinde hangi malın kime satılacağına ilişkin bir emir bulunmasa da diğer tüm kıyafetlerin ölçüleri ve fiyatları belirlendiği gibi gayrimüslim başlıklarının da düzenlenmesi normal karşılanmalıdır. Fakat buna rağmen ilgili kanunname iktisadi bir ayarlama olarak görülmemelidir. Fermanla bahsi geçen kalpaklar Müslümanlar tarafından giyilecek cinstedir ve zaten üretilmiş, satışa hazır hale sokulmuştur. Böyle bir malda yapılan şekli değişikliğinin toplumdaki arz talep ilişkisine etkisi olmayacağı açıktır. Neticede 17'nci yüzyıl öncesi için düzenlemelerin iktisadi güdülerle çıkarıldığı görüşü temkinli yaklaşılması gereken bir tezdur.

2.2. SORUMLULAR

Osmanlı Devleti'nde şehir asayışı, kadı ve maiyetindeki görevlilerin sorumluluğundadır. Çalışmamızın odak noktası olan 16'nci ve 17'nci yüzyıl İstanbul'unda birbirleri arasında hiyerarşik üstünlük bulunmayan 4 kadı ve bunlara bağlı naiplikler şeklinde teşekkül eden 20 kadar mahkeme bulunmaktadır. Mevleviyet mertebesindeki dört kadıdan suriçi kaza bölgesine hâkim olan kadı İstanbul Kadısı olarak adlandırılmaktadır.¹²¹ İstanbul Kadıları maiyetindeki naip, muhtesip, subaşı, muhızır vb görevlilerle yargı fonksiyonu

¹²⁰ Altınay, *12. Asrı Hicri İstanbul Hayatı*, s. 183.

¹²¹ Gül Akyılmaz, "İstanbul Kadısı," 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi: İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul. (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2012), s. 72-73.

dışında idari ve beledi hizmetleri de yerine getirmekteydiler. Bu geniş görev tanımını halkın sokak kıyafetlerinin denetlenmesini de kapsamaktaydı.¹²²

Fakat teftiş görevi her ne kadar kadı tarafından yahut bizzat vezirlerin katılımıyla gerçekleştirilecekse de asli olarak bu görev muhtesip tarafından icra edilmekteydi. Kola çıkma tabir edilen bu teftişler daha çok esnafın malları ve ürünlerin fiyatlarıyla alakalıdır. Bununla birlikte toplumun dirlik ve düzeninin sağlanması amacıyla yapılan denetimler de muhtesip tarafından yerine getirilmekteydi. Kur'an'daki "Emr-i bil mâruf ve nehy-i anil münker" yani "İyilikleri emreden ve kötülükleri yasaklayan" ayeti¹²³ çerçevesinde hareket eden ihtisap ağaları mahallelerdeki denetimleri gerçekleştirmekle yükümlü memurlardı. Dolayısıyla denetim sonucunda kendi alanına giren suçları işleyenleri kadının huzuruna çıkararak ve kadının kararı neticesinde gereken cezayı uygulatan da muhtesipti. Fakat kendi denetim alanlarında suçlu bulduklarını kadıya taşımaksızın cezalandırdığı da sık görülmüştür.¹²⁴ Gayrimüslimlerin kıyafetlerinin denetlenmesi de muhtesibin mahalleleri teftiş sırasında gerçekleşmektedir. Teftişlerin sadece sokaktaki gayrimüslimler üzerinde olmadığı kaynaklardan anlaşılıyor. 1756 yılında çıkarılan bir fermanla esnafın da teftiş edilmesi tembih ediliyor.¹²⁵

İlgili fermanlardan erken tarihlilerinde gereğinin yapılmasında kadı ve muhtesip sorumlu tutulmaktadır.¹²⁶ Zimmilerin fermanlara riayet etmesinin sağlanması görevi, III. Murat döneminde Yeniçeri Ağasının sorumluluğuna geçmiştir.¹²⁷ 8 Mayıs 1580 tarihli bir fermanla yeniçeri ağası gereği yapmakla görevlendiriliyor. Aynı fermanla anlaşıldığı kadarıyla hükümler, hem kadıların hem de teftiş ve cezalandırma görevini yürüten organlara teslim ediliyordu¹²⁸ Fakat teftiş ve cezalandırma görevinde yetkili olanların sadece yeniçeri ağası ve

¹²² Akyılmaz, *İstanbul Kadısı*, s. 102.

¹²³ "İçinizden hayra çağırarak, iyiliği emredip kötülükten men eden bir topluluk bulsun. İşte kurtuluşa eren onlardır." *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, çev. Elmalılı Hamdi Yazır, Sure 3 Ayet 104, (İstanbul: Huzur Yayınevi, 1994).

¹²⁴ Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, (Oxford: Clarendon, 1973), s. 228 – 233.

¹²⁵ Altınay, *12. Asrı Hicri İstanbul Hayatı*, s. 182 - 183.

¹²⁶ Hkm. 1966, 7 Numaralı Mühimme Defteri, s. 393.

¹²⁷ Ercan, *Giyim, Mesken ve Davranış*, s. 121.

¹²⁸ Altınay, *10 Asrı Hicri İstanbul Hayatı*, s. 89-90.

muhtesiple sınırlı olmadığını belgelerden anlıyoruz. Örneğin ata binen, samur kürk, kalpak giyen Müslümanlardan “daha gösterişli durmaya çalışan” İstanbullu gayrimüslimlerin bu davranışlardan menedilmesi vazifesine Mustafa adlı bir mülazım görevlendiriliyor.¹²⁹ IV. Murad dönemi olan 1631 yılına ait bir belgede ise Manisa, İzmir ve Tire kazalarında gayrimüslimlere has kıyafetleri giydiği halde kısıtlayıcı kanunları ihlal ettikleri sebebiyle onlardan zorla para alan sipahiler ikaz ediliyor.¹³⁰ Bu belgelerden sipahilerin de kıyafet düzenlemelerinin uygulanmasında rol oynadığını ve para cezasının da yaptırımlar arasında olduğunu anlıyoruz. Ayrıca bu örnek, denetleyici ve cezalandırıcı organların düzenlemeleri suiistimal ederek yasakların bir fırsat kapısı olarak görmüş olabileceklerini göstermektedir.

2.3. YAPTIRIMLAR

Uriel Heyd yüksekliği bakımından çok nadir para cezalarından birinin gayrimüslimleri ilgilendiren düzenlemelerle alakalı olduğunu belirtiyor. Önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi Ömer Ahitnamesi İslam topraklarında yeni kiliselerin inşa edilmemesini, var olanların da tamir edilmemesini öngörmektedir. Fakat tamir mevzusunda Osmanlı yöneticilerinin istisnalar dışında esnek olduğu görülmektedir. Bu durumda bile gayrimüslimler, yapıya tek bir taş dahi eklenmemesi hususunda ikaz edilmektedir. Yapıya bir taş eklenmesi halinde ceza 10.000 akçe, yapının bir karış kadar küçük miktarda büyütülmesi halinde ise 40.000 akçe gibi ağır cezalar bulunmaktaydı. Ceza ödettirilen para ile bitmemektedir. Her iki durumda da dini mabedin yıkılması öngörülmektedir.¹³¹

Öyleyse aynı Ahitnamenin parçası olan kıyafet düzenlemeleri hususunda da benzer ciddiyetin takip edildiği söylenebilir. Nitekim kıyafet düzenlemelerinden birinde ihlaller durumunda ağır cezalardan biri olan siyaset

¹²⁹ Hkm. 206, *85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/ 1630-1631 (1632))*: Özet *Transkripsiyon ve İndeks*, (Ankara, BOA, 2002), s. 127.

¹³⁰ Hkm. 385, *85 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 238-239.

¹³¹ Heyd, *Criminal Law*, s. 284.

cezası uygulanması emrediliyor.¹³² Benzer bir açıklama da Tavernier'in günlüğünde geçiyor. Anadolu'ya 6 seyahat gerçekleştiren Fransız tüccar Tavernier, Açıkbaz hanlığı elçisinin Sadrazamın huzuruna beyaz takke ile çıkışı hakkında aynı şeyi başka bir gayrimüslim yapsa onun ya ihtida ettirileceğini ya da kellesinden olacağını belirtmektedir.¹³³ İhtida açıklamasının kısmen doğru olduğunu fetvalarda görmekteyiz: Sultan Süleyman dönemi Şeyhülislamı Yahya, bir zimmi beyaz tülbent takarsa ve bundan ötürü Müslüman olup olmadığı sorulduğunda evet derse ihtida etmiş sayılır mı sorusuna “olur” demektedir.¹³⁴ Fakat bu durum pek çok boyuta sahip düzenlemelerin en hassas olduğu nokta olan beyaz veya yeşil sarık takılmasıyla alakalıdır.

Bu durumun dışında kaynakların genelinde yaptırım olarak para cezası ve falakadan bahsedilmektedir. Anadolu'yu ziyaret eden bir diğer Fransız seyyah Tournefort, kıyafet düzenlemelerin ihlali durumunda cezanın falaka olacağını belirtmektedir.¹³⁵ Yasakların halka salık verilmesine şahit olan Gerlach da “Eğer kolluk kuvvetleri ipek kuşak takmış bir Hıristiyan ya da Yahudi yakarlarsa, o kuşağı çekip alacak ve suçluyu yargıcın önüne çıkarıp falakaya yatıraraklar ... İpekli kumaştan elbise giyme suçunun cezası olarak, hem o elbise sahibinin elinden alınacak, hem onu giyen falakaya yatırılacak ve belli bir miktar para ödemek zorunda kalacaktır” diyerek falakanın yanında para ceza uygulandığını anlatmaktadır.¹³⁶

Şahıslar, herhangi bir suçu, bağlı olduğu cemaatin kıyafeti dışında bir kıyafette işlediğinde o suça verilen standart cezalardan daha yüksek bir cezaya çarptırıldığını görmekteyiz. 26 Şubat 1556 tarihli bir fermenda “kafir suretine girüp, şapka ve kafir libasıyla” hırsızlık yapan suçluların siyaset cezasına çarptırıldıklarını görmekteyiz. Yavuz Ercan, hırsızlık suçunun cezasının siyaset

¹³² Altınay, *10. Asrı Hicri İstanbul Hayatı*, s. 88-89

¹³³ Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, çev: Teoman Tunçdoğan, (İstanbul: Kitap yayınevi, 2010), s. 307.

¹³⁴ Marc David Baer, *Honored by the Glory of Islam: Conversion and Conquest in Ottoman Empire*, (New York: Oxford University Press, 2011), s. 198.

¹³⁵ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, çev: Ali Berktaş, Teoman Tunçdoğan, (İstanbul: Kitap yayınevi, 2008), s.155.

¹³⁶ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, s. 634.

olmadığını, cezanın ağırlaştırılma sebebinin gayrimüslim kıyafetine girilmesinden ötürü kaynaklandığını belirtmektedir.¹³⁷ Zira fermanlarda da suçluların, büründükleri surete vurgu yapıldığını görmekteyiz.¹³⁸ Cabi Ömer Efendiye ait, III. Selim ve II. Mahmut dönemi sosyal tarihinin önemli kaynaklarından Cabi tarihinde anlatılan 9 Ekim 1812 tarihli bir olaya göre başında -yasak olmasına rağmen- ahmediye¹³⁹ takan bir arabacı, padişahın geçişi esnasında bir anlaşmazlıktan ötürü hünkâr ağası ile kavgaya tutuşmuştur. Kavga ayrıldığında, padişah ne olduğunu sormuş, Ağa da arabacının ahmediye taktığını, çıkarmasını istediğinde kavga çıktığını belirtmiştir. Neticede arabacı katledilmiştir.¹⁴⁰

2.4. DÜZENLEMELERİN GÜNLÜK HAYATA YANSIMASI

Osmanlı tarih kitaplarında genellikle kıyafet düzenlemelerinin pratikte uygulanmadığı ileri sürülmüştür. Fakat bu konuyu detaylı bir şekilde ele alan herhangi bir çalışma henüz gerçekleştirilmemiştir. Konuyu İtalya tarihi içerisinde çalışan Killerby, özellikle kanunların pratikte uygulanabilirliği üzerinde durmayı tercih etmiştir. Çalışma Venedik tarihi boyunca çıkarılan giyim kuşam kanunlarının tüm çabalara rağmen uygulamada başarısız olduğunu göstermiştir.¹⁴¹ Killerby'ye göre öncelikle lüks tüketim şeklen sınırsız bir değişkenlik göstermekteydi. Dahası lüks tüketime yönelik bakış ekonomik ve sosyal anlamda ikilemler oluşturmaktaydı. Lüks tüketim bir yandan üretimi teşvik ederken, öte yandan güçlü bir ekonomi için gerekli kaynakların azalmasına sebebiyet vermekteydi. Sosyal bağlamda ise ayrıcalıklı sınıfların

¹³⁷ Ercan, *Giyim, Mesken ve Davranış*, s. 118.

¹³⁸ Hkm. 206, *12 Numaralı Mühimme Defteri I (978-979 / 1570-1572): Özet Transkripsiyon ve İndeks*, (Ankara, BOA, 1996), s. 128; Hkm:253, *3 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 119; Hkm: 274, *3 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 127.

¹³⁹ Çatma nevi ipekli kumaş, III. Ahmet döneminde üretilmeye başlandığı için ahmediye olarak anılmıştır. Melek Sevüktekin Apak ve Arkadaşları, *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri*, (Ankara, 1997), s. 21. Fikri Salman, "Türk Kumaş Sanatında Görülen Geleneksel Kumaş Çeşitlerimiz", *Sanat Dergisi*, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Sayı: 6, Erzurum, (2004), s. 17.

¹⁴⁰ Cabi Ömer Efendi, *Cabi Tarihi*, haz: Mehmet Ali Beyhan, (Ankara: TTK, 2003), s. 906 – 907.

¹⁴¹ Bk. Catherine Kovesi Killerby, "Practical Problems in the Enforcement of Italian Sumptuary Law, 1200 – 1500," *Crime Society and the Law in Renaissance Italy*, ed. Trevor Dean & K.J.P. Lowe, (Cambridge: Cambridge University Press, 1994).

sosyal statüsünü görünür hale getiriyor; fakat aynı zamanda fakir olan toplumda dikkati dünyevi meselelere çekiyordu.¹⁴² İngiliz tarihine baktığımızda uygulamadaki sıkıntıların sadece Venedik ile sınırlı olmadığını görmekteyiz.¹⁴³ Benzer bir soru Osmanlı tarihi alanında sorulduğunda ise cevap şu ana dek muğlâk kalmaktaydı.

Osmanlı tarihine dönersek, düzenlemelere aykırı olan ilk durum devlet içindeki nüfuz sahibi zimmilerin olduğunu görürüz. İmparatorluktaki nüfuz sahibi zimmiler arasında padişahların Yahudi doktorları önde gelir. Fatih Sultan Mehmet'in doktoru Hekim Yakub ve Sultan Süleyman'ın doktoru Moses Hamon görevlerinin doğası gereği padişahların güvenini ve sevgisini kazanmış gayrimüslimlerdi. Dolayısıyla gerek devlet erkânında gerek toplumda itibar sahibi olmuşlardı.¹⁴⁴ Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla böyle itibar sahibi gayrimüslimler, düzenlemelerin dışında tutulmaktaydı. Örneğin Hekim Etibbadan Mosi veled-i Nesim'e, Sultan Ahmed tarafından imtiyaz verilmişti. Hekim ata bindiği ve samur başlık giydiği için halkın tepkisini çektiğinde, fermanla kadiya hekimin imtiyaz sahibi olduğu söylenmiştir.¹⁴⁵

Etkili gayrimüslimler sadece hekimlerden ibaret değildi. Ortodoks Kantakuzen, Paleolog, Halkokondil; Musevi Don Yasef Nasi, Alvaro Mendes gibi iş adamları¹⁴⁶ ve nice Galata bankeri askeri sınıfa dâhil olmasa da devlet yönetiminde resmi olmayan rollere sahipti. Bunlar arasında sadece Alvaro Mendes'in 850 bin dükalık servete sahip olduğu bilinmektedir. 1552 yılında İstanbul'a yerleşen Yasef Nasi ise Şehzade Selim'e sağladığı kredilerle öne çıkmıştı.¹⁴⁷ Taht mücadelelerinde kredi sağlayarak şehzadelerin akıbetlerinde rol oynayan Nasi gibi zimmilerin sahip olduğu imtiyazlar tahmin edilebilir.

¹⁴² Killerby, *Italian Sumptuary Law*, s. 118 – 119.

¹⁴³ Noel Cox, "Tudor sumptuary laws and academical dress: An Act Against Wearing of Costly Apparel 1509 and An Act for Reformation of Excess in Apparel 1533," *Transactions of the Burgon Society* 6 (2006): s. 1-2.

¹⁴⁴ Mark A. Epstein, "The Leadership of Ottoman Jews in Fifteenth and Sixteenth Centuries," *Christians and Jews in the Ottoman Empire: the Functioning of a Plural Society*. Düzenleyen: Benjamin Braude, Bernard Lewis Cilt: 1, (New York: Holmes & Meier Publishers, 1982), s. 110 - 111.

¹⁴⁵ Altınay, *On İkinci Asrı Hicri İstanbul Hayatı*, s. 20.

¹⁴⁶ Pamuk, *İktisadi Tarihi*, s. 77 – 78.

¹⁴⁷ Pamuk, *İktisadi Tarihi*, s. 77.

Ortodoks Kantakuzen de 16'ncı yüzyıl İstanbul'unun önemli simalarındandır. 17 Nisan 1578 yılında boğdurulduğunda devletin müzayedeye çıkardığı eşyaları arasında altın, yakut, firuze kakmalı düğmeleri olan ipekli, kadife elbiseler; samur ve başka cins kürkler; padişahın kendisi için ayırttığı 20 değerli at bulunmaktaydı.¹⁴⁸

Düzenlemelerin başarıya ulaşmasındaki önemli bir engel de toplumsal gerçeklerin getirdiği çelişkilerdi. Osmanlı toplumunda bir yanda nizam-ı âlem düşüncesi askeri reaya ayrışmasını; öte yandan da şeriat, cemaatler şeklinde ayrışmayı öngörmekteydi. Fakat toplumu ayrıştıran – birleştiren doğal faktörler de mevcuttu. Bunlardan en önemlisi servet faktörüdür. Kişilerin zenginliği düzenlemelere meydan okumaktadır. Bilindiği gibi günümüz şehirlerinde bazı semtlerde zenginlerin, bazı semtlerde ise yoksulların çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Bu durum mukimlerin dış görünüşünde, davranış biçimlerinde farklılığı da beraberinde getirir. Benzer kümelenme öngörülenin aksine Osmanlı toplumunda da mevcuttu.

Osmanlı şehirlerinde Müslüman, Hıristiyan, Musevi vb. mahallelerin olduğu malumdur. Topluma düzen vermeye çalışan yöneticilerin arzusu da bu yöndedir. Bu rağmen kaynaklar incelendiğinde bir cemaatin mahallesinde başka cemaat mensuplarının yaşadığı sık görülmektedir. Şeriye Sicillerindeki farklı cemaat üyeleri arasındaki konut alışverişleri bunun göstergelerinden biridir.¹⁴⁹ Özellikle zenginlerin bir bölgede, fakirlerin ayrı bir bölgede kümelenmesi söz konusudur.¹⁵⁰ 18'inci yüzyılda Halep'te mahalleler cemaatlere göre ayrılmamıştı: bir caminin bitişiğinde Yahudi hanesi bulunurken bir sinagogun yakınında Müslüman hanesine rastlanılabildi. Kentte cemaatsel ayırmadan ziyade ekonomik homojenite mevcuttu.¹⁵¹

¹⁴⁸ Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, s. 777.

¹⁴⁹ Suraiya Faroqhi, "Social Life in Cities," in *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914 vol 1*, ed. by İnalcık, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), s. 581.

¹⁵⁰ Rozen, *Yahudi Cemaati*, s. 212; Suraiya Faroqhi, *Social Life in Cities*, s. 581; Quataert, *The Ottoman Empire 1700-1922*, s. 180.

¹⁵¹ Donald Quataert, *Osmanlı Tarihi*, s. 258.

Yasakların günlük hayatta ne kadar başarılı olduğunu, ya da Osmanlı yöneticilerinin bunları uygulamada ne kadar katı – esnek olduğunu anlamada Şeriye Sicilleri yol göstericidir. Bunun öncelikli sebebi gayrimüslimlerin davalarını çeşitli sebeplerden ötürü şer’i mahkemelere taşımış olmalarıdır.¹⁵² Cemaat mahkemeleri yerine kadıya taşınan davalar arasında miras intikalleri de bulunur. Şer’i mahkemeye götürülmüş miras intikalleri incelendiğinde, gayrimüslim kıyafetlerinin de tereke defterlerine kaydedildiğini görürüz.

Merkandon veled-i Petro adlı gayrimüslimin tereke kaydı bu konuda güzel bir örnektir. Galatalı Rum Mütercim Merkandon 1620 yılında vefat etmiştir. Ardında bıraktığı metrukâtan anlaşıldığı kadarıyla 2.061.367 akçelik serveti, onun, döneminde yaşayan Müslüman ve zimmilerden çok daha zengin olduğunu göstermektedir. Bu denli refaha sahip bir gayrimüslimin varlığı, kıyafet düzenlemeleri konusuna ışık tutmaktadır.¹⁵³

Merkandon’un terekesi incelendiğinde, kıyafetlerinde atlas ve ipek cinsi kumaşların hâkim olmakla birlikte darayı denilen pahalı bir kumaşın da tercih edildiği görülür. Renk seçiminde ise ağırlık kırmızı (sürh, ateşi), yeşil (yeşil, nefti) ve karışık renkli (alaca) olup, beyaz, sarı ve mavi renkler de kabul

¹⁵² Zimmilerin, davalarında kadıyı tercih etmediklerini belirten Runciman’ın aksine, tarihçiler gayrimüslimlerin davalarını sıklıkla kadıya taşıdıklarında mutabıktırlar. Örneğin Al-Qattan, gayrimüslimlerin davalarını sıklıkla kadıya götürdüğünü belirtiyor. Şamlı zimmilerin, alacak verecek meseleleri, taşınmaz alım satımları ve ticari sözleşmelerin kayıt altına alınması gibi pek çok konuda mahkemeye gittiklerini belirtir. N.J. Pantazopoulos’a göre Cemaat mahkemeleri yerine kadıyı tercih etmek, gayrimüslim kadınlara nafaka hakkı tanımaktaydı ve İslami çeyiz kurallarından faydalanmalarını sağlıyordu. Tüm bu tercih sebeplerinin yanında, Suraiya Faroqhi 17’nci yüzyıl Ankara’sında herhangi bir cemaat mahkemesine dair ipucu bulunmadığını belirtiyor. Benzer şekilde, Ronald Jennings Kayseri’de cemaat mahkemesinin olduğunu gösteren bir belge bulamadığını belirtiyor. Son olarak İncalık da Rumların kiliseyle alakalı vergilerden kaçınmak ve ekstra güvenlikten faydalanmak için Kadıyı tercih etmelerinden bahsetmektedir. Sir Steven Runciman, *the Great Church in Captivity: a Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*, (London: Cambridge University Press, 1968), s. 172; Najwa Al-Qattan, “Dhimmis in the Muslim Court: Legal Autonomy and Religious Discrimination,” *International Journal of Middle East Studies*, vol. 31, No. 3, (1999), s. 429; Halil İncalık, “The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans”, *Essays in Ottoman History*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998), s. 213.

¹⁵³ Rahmi Tekin, “XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Gayrimüslim Bir İstanbul Zengini: Galatalı Mütercim Merkandon Veled-i Petro’nun Terekesi,” 7. Türk Kültürü Kongresi: İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2012), s. 1058-1065.

görmüştür. Bu kıyafetlerin değeri ortalama 500 akçe civarındadır. Terekede sadece “Dört donluk darayi” olarak geçen tek bir kıyafetine 3665 akçe paha biçilmiştir. Diğer gayrimüslimlerin terekeleri ile karşılaştırıldığında, toplam metrukâtı bu kıyafet kadar etmeyen zimmiler dikkati çeker.¹⁵⁴ Her ne kadar terekenin ev kıyafetlerini de kapsadığı düşünülebilirse de Merkandon sağ iken kıyafet yasaklarına pek uymuş gibi görünmemektedir. Zira fermanların çıkarılmasındaki sıklık zaten Merkandon’un durumunda görüldüğü gibi ihlallerin varlığına delalettir. İhlallerin mevcudiyetini gösteren bir diğer delil de düzenlemelerin formülasyonundaki tafsilli yapıdır. Fermanlarda kıyafetlerin çok ince detaylarına kadar açıklamaların getirilmesi, kanunların etrafında dönenlerin varlığına işarettir.

Burada altı çizilmesi gereken bir başka hususiyet de zimmilerin dini ritüellerini yerine getirirken yasaklar noktasında müsamaha görmüş olmalarıdır. Kaynaklar gayrimüslimlerin kilise, sinagog ayinleri sırasında veya cenaze merasimlerinde şık giyinmek gibi bir takım özgürlüklere sahip olduklarını göstermektedir. Zira burada bahsedildiği gibi düzenlemeler gayrimüslimlerin, Müslümanlarla etkileşimi noktasında rol oynamaktaydı. Gayrimüslimler, dini vecibelerini kendi içlerinde gerçekleştirirken zaten Müslümanlardan ayıydılar. İkincisi daha önce hoşgörü bağlamında ele alınmaması gerektiği belirtilen düzenlemeler, eğer gayrimüslimlerin dini vecibelerini yerine getirmeleri noktasında devreye sokulsaydı o vakit hoşgürsüzlük söz konusu olabilirdi. Fakat kaynaklarda böyle bir durumun geçerli olmadığını görmekteyiz.¹⁵⁵

Tüm bunlara rağmen ısrarcı davranılan, gayrimüslimler tarafından da riayet edilen birtakım detaylar mevcuttu. Bunlardan en önemlisi kendi cemaatine has başlığın takılması ve aşırı gösterişe kaçılmamasıdır. Yukarıda bahsi geçen imtiyazlı gayrimüslimler bir yana, sıradan bir zimmi her ne kadar kanunlarda belirtilen detaylara sıkı sıkıya uymasa da çok gösterişli giyinmemeye özen göstermekteydi. Benzer şekilde beyaz kıyafetler, yeşil başlıklar dikkat edilmesi önem verilen noktaları. Osmanlı Safevi rekabetinde büyük öneme haiz olan

¹⁵⁴ Rahmi Tekin, *Merkandon Veled-i Petro'nun Terekesi*, s. 1065-1068.

¹⁵⁵ “Rum kadınları da kiliseye gelirler, ama onların amacı, kadifeden ve ipekten yapılmış elbiselerini altın ve gümüş ziynet eşyalarını başkalarına göstermektir.” Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, s. 613;

Kafkas müttefiklerinden Açıkbaş Hanlığı elçisinin, sadrazamın yanında beyaz takke takması ve buna müsamaha gösterilmesi Hıristiyanlarca büyük şaşkınlıkla karşılanıyordu. Tavernier aynı şeyi başka bir Hıristiyan yapsa ya ihtida ettirileceğini ya da öldürüleceğini belirtmektedir.¹⁵⁶ Diplomatik açıdan önemli birinin dahi bu kuralı çiğnemesi şaşkınlık yaratabiliyorsa sıradan halk tarafından beyaz başlık giymenin, geçilmesi cesaret edilmeyecek bir sınır olduğu tahmin edilebilir.

Her cemaatin kendine has olan serpuşu yine olmazsa olmazlardandı. Devlet erkânında askeri sınıfı üyelerinin mevkiini sarıkları belirlediği gibi toplumda da kişinin hangi cemaate mensup olduğunun göstergesi başlıklarıydı. Bir meyhane sahibi beyaz sarık taktığı vakit, meyhane sahibi Müslüman algısı yaratarak yanlış anlaşılmalara mahal vermekteydi. Aynı şekilde beyaz sarıklı bir Musevi'nin sinagoga girmesinin o dönemde karışıklığa sebep olabileceği tahmin edilebilir. Fakat aynı durum meyhane sahibinin, ipek gibi değerli kıyafetler giydiği durumlar için geçerli değildi. Daha ziyade devlet erkânında önemli görevlere haiz, imtiyaz sahibi olmayan bir zimminin toplum içinde samur kürk, seraser gibi çok şaşaalı kıyafetlerle toplumun dikkatini üzerine çektiği durumlarda şikâyetler, düzenlemeler ve nihayetinde cezalandırmalar ortaya çıkmaktaydı. Böyle zamanlarda eğer şikâyetler idareciler tarafından itibar görürse gayrimüslimlere ve düzeni sağlamakla yükümlü olanlara ikazlar gelmekteydi. Bir bölgeye yönelik düzenleme çıkarılması halinde - kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla – yasaklar ciddiye alınmaktaydı ve zimmilerin kurallara hemen riayet etmesiyle sonuçlanmaktaydı.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, çev: Teoman Tunçdoğan, (İstanbul: Kitap yayınevi, 2010), s. 307.

¹⁵⁷ "Falakadan söz edidiği anda tüm ada yaprak gibi titremeye başlıyor; en hali vakti yerinde olanlar bile başlarına kir pas içinde bir takke geçirip, çok mütevazı, kendi halinde kılık kıyafetlerle dışarı çıkabiliyor..." Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, çev: Ali Bertay, Teoman Tunçdoğan, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008), s.155.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin 600 yılı aşkın tarihinde 19'uncu yüzyılın başlarına değin gayrimüslimlerin giyim, mesken ve davranışlarına yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Modern okuyucular, söz konusu düzenlemeleri Amerika'da 1876 ve 1965 yılları arasında görülen siyahi – beyaz ayrımcılığına ya da Avrupa tarihinde görülen gettolara benzetmekten kendini alamamaktadır. Aynı sebepten ötürü tarihçiler, adı hoşgörülle anılan Osmanlı Devleti'nde böyle kısıtlamaların olmasını şaşkınlıkla karşılamış, çelişkiyi ortadan kaldırmak için yasakların aslında iktisadi sebeplerle ortaya çıktığını, bunda 16'ncı yüzyıl sonundaki (sözde) çöküşün etkili olduğunu belirtmiş, düzenlemelerin günlük hayatta geçerliliği olmadığını ileri sürmüşlerdir. Çalışmamızda konuya farklı bir noktadan yaklaşarak düzenlemelerin, cemaat çatışmalarının yoğun olduğu bir dönemde farklılığın başarıyla yönetilmesinde oynadıkları role dikkat çekmeye çalıştık.

Söz konusu düzenlemelere neden başvurulduğu sorulduğunda iki temel sebep göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi Osmanlı devlet yönetimi anlayışındaki farklılığı ortadan kaldırmak yerine farklılıkla başa çıkma, farklılığı yönetme politikasıdır. Bu amaçla gayrimüslimler, millet sistemi denilen bir müessese aracılığıyla idare edilmiştir. Her milletin farklı renklerdeki başlıkları gibi kendi cemaatine özgü göstergelerinin olması öngörülmüştür. Bu durum fermanlarla düzenlenmiş olup, dış gözlemciler tarafından fark edilecek kadar topluma temayüz etmiştir. Neticede düzenlemelerin toplumsal sınırların çizilmesindeki fonksiyonundan ötürü, yasakların hoşgörülülük, hoşgörüsüzlük bağlamında ele alınması doğru değildir.

İkincisi, bilindiği gibi şeriat gayrimüslimlere zimmi statüsü tanıyarak onların canını ve malını garanti altına almaktadır. Fakat aynı zamanda şeriat, Müslümanların ehl-i kitaptan daha üstün bir konumda olmasını öngörmektedir. Gayrimüslimlerin zenginleşerek bu üstünlüğü tersine çevirdiği durumların özde olmasa da şeklen gizlenmesi ancak düzenlemelerin sayesinde gerçekleşmiştir. Neticede yöneticiler düzenlemeleri formülize ederken sadece renk ve şekil

açısından farklılıkları öngörmemiş aynı zamanda kıyafetlerin değerini belirleyen kumaşlara da atıfta bulunmuşlardır. Bu şekilde bir hiyerarşi sıralamasına sokabileceğimiz kumaşlardan değerli olanlar gayrimüslimlere yasak kılınmış, kıymetçe daha düşük olanlar ise uygun görülmüştür.

Fakat iddia edilenin aksine düzenlemelerin arka planında iktisadi güdülerin olduğu, mal kıtlığının önlenmesi amacının bulunduğu inancı gerçeği yansıtmamaktadır. Bazı fermanlarda kıtlığın sebep gösterilmesi, tarihçileri böyle bir inanca sürüklemektedir. Hâlbuki düzenlemelerde anılan ince tülbent giyilmemesi, Müslümanlarla karşılaşıldığında kaldırımdan inilmesi, Müslüman tavırlarının sergilenmemesi gibi ekonomi dışı detayların varlığı bu durumun aksini göstermektedir.

Yine bir diğer sorunsal da düzenlemelerin günlük hayatta ne kadar geçerli olduğu üzerinedir. Yöneticilerin toplumun biçimlenmesinde arzu ettiği faktörler her ne kadar nizam-ı âlem düşüncesi ve şeriat olsa da, gerçekte zenginlik-fakirlik, siyasi güç gibi doğal etmenler de mevcuttur. Dolayısıyla kimi gayrimüslimlerin devlet yönetimindeki resmi olmayan rolleri, sahip oldukları servetleri düzenlemelere meydan okumaktadır. Bu sebeplerden ötürü kimi gayrimüslimler imtiyaz sahibi olmuş, düzenlemelerin dışında tutulmuşlardır. Bunun yanında dini ritüeller esnasında da düzenlemelerin uygulanmadığı görülmektedir. Fakat her şeye rağmen dış görünümde aşırı şaşaaaya kaçılmamasına dikkat edilmiş, gayrimüslimlerin, Müslüman erkeklere has yeşil veya beyaz sarıklar; Müslüman kadınlara has peçe gibi işaretlere sahip olmamasına, kendi cemaatlerine ait renkte başlıkları takmasına özen gösterilmiştir.

Neticede toplumda farklılıktan ziyade homojenitenin hedeflendiği 19'uncu yüzyılın başlarına değin düzenlemeler yürürlükte tutulmuş, milliyetten ziyade dinle şekillenen modernite öncesi İmparatorluk yapısında farklılık başarıyla yönetilmiştir. Farklılığın ele alınmasındaki bu başarı sayesinde Osmanlı toplumunda çağdaşı olan Avrupa toplumlarında görülenin aksine nadiren cemaat çatışmaları meydana gelmiştir.

Çalışmamızda sunulan bu farklı bakış açısının yanında modern kaynaklarda ileri sürülen bir takım tarihsel verilerde düzeltmeler yapmaya çalıştık. Buna rağmen konu hakkında henüz bilinmeyen, gelecekte aydınlatılmayı bekleyen bir takım noktalar bulunmaktadır. Bunlardan biri düzenlemelerin başkent dışında taşrada ne kadar geçerli olduğu sorunsalıdır. Her ne kadar İstanbul dışındaki diğer büyük şehirlerde de düzenlemelerin yürürlükte olduğuna dair güçlü tahminler yapılabilse de taşrada dini çeşitliliğin nadir olduğu köy ve kasabalarda yasakların ne kadar geçerli olduğu henüz bilinmemektedir.

Çalışılmayı bekleyen bir diğer sorunsal da Osmanlı topraklarını ziyaret eden batılıların Osmanlı gayrimüslimlerinin dış görünüşüne olan etkileri ve muhafazakâr toplumun bu duruma olan reaksiyonudur. Özellikle Osmanlı gayrimüslimleriyle etkileşim halinde bulunan Avrupalı soylu ve tüccarlar Osmanlı topraklarına moda aktarımı gerçekleştirmiş olmaları muhtemel görünmektedir.

Neticede söz konusu düzenlemeler daha iyi anlaşıldıkça Osmanlı İmparatorluğu'nun toplum içerisindeki farklılığı başarıyla ele alışı ve uzun ömürlülüğü altındaki sebeplerden biri su yüzüne çıkacaktır.

KAYNAKÇA

- 3 Numaralı Mühimme Defteri 966–968 / 1558–1560: *Özet Transkripsiyon ve İndeks*. Ankara: BOA, 1993.
- 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567–1569): *Özet Transkripsiyon ve İndeks II, (Ankara, BOA, 1999)*. Ankara: BOA, 1999.
- 12 Numaralı Mühimme Defteri I (978-979 / 1570–1572): *Özet Transkripsiyon ve İndeks*. Ankara: BOA, 1996.
- 85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/ 1630-1631 (1632)): *Özet Transkripsiyon ve İndeks*. Ankara: BOA, 2002.
- Akyılmaz, Gül. «İstanbul Kadısı.» 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi: İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2012. 71-107.
- Al-Qattan, Najwa. "Dhimmi in the Muslim Court: Legal Autonomy and Religious Discrimination." *International Journal of Middle East Studies* 31, no. 3 (1999): 429 - 444.
- Altınay, Ahmet Refik. *Onbirinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitapevi, 1988.
- . *Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitapevi, 1988.
- . *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*. Düzenleyen Abdullah Uysal. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000.
- Atasoy, Nurhan, ve Filiz Çağman. *Turkish Miniature Painting*. İstanbul: R.C.D. Cultural Institute, 1974.
- Aybet, Gülgün Üçel. *Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530 - 1699)*. İstanbul: İletişim, 2010.
- Baer, Marc David. *Honored by the Glory of Islam: Conversion and Conquest in Ottoman Europe*. New York: Oxford University Press, 2008.

- Bağcı, Serpil. «İslam Topluluklarında Matemi Simgeleyen Renkler: Mavi, Mor ve Siyah.» *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri II* içinde, 163-168. Ankara: TTK, 1996.
- Barkan, Ömer Lütfi. «XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar .» *Türk Tarih Vesikaları* 1, no. 5 (1942): 326 - 340.
- Barkey, Karen. *Empire of Difference: the Ottomans in Comparative Perspectives*. New York: Cambridge University Press, 2008.
- Belfanti, Carlo Marco, and Fabio Guisberti. "Clothing and Social Inequality in Early Modern Europe: Introductory Remarks." *Continuity and Change* 15, no. 3 (2000): 359.
- Braude, Benjamin, ve Bernard Lewis, . *Christians and Jews in the Ottoman Empire: the Functioning of a Plural Society*. 2 cilt. New York: Holmes & Meier Publishers, 1982.
- Burke, Peter. *Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları*. Çeviren Zeynep Yelçe. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Cabi Ömer Efendi. *Cabi Tarihi*. Düzenleyen Mehmet Ali Beyhan. Ankara: TTK, 2003.
- Covel, John. *Bir Papazın Günlüğü: Saray, Merasimler, Gündelik Hayat*. Çeviren Nurten Özmelek. İstanbul: Dergah Yayınları, 2009.
- Çiçek, Kemal, ve Abdullah Saydam. *Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet*. Trabzon: Derya Kitabevi, 1998.
- Dalvimart, Octavien. *Osmanlı Kostümleri*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Düzdağ, Ertuğrul. *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: 1983, 1983.

- Emecen, Feridun. *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*. İstanbul: Timaş, 2011.
- Encyclopaedia Judaica*. Cilt 15. Michigan: Thomson Gale, 2007.
- Ercan, Yavuz. «Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku.» *OTAM*, no. 1 (1990): 117 - 118.
- . *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turhan Kitapevi, 2001.
- Esebel, Selçuk. "The Anquish of Civilization: Western Cultural Forms in the Everyday Lives of the Meiji Japanese and the Ottoman Turks During the Nineteenth Century." *Japan Review*, no. 5 (1994): 145 - 185.
- Esin, Emel. *Ottoman Empire in Miniatures*. Ankara: Ministry of Culture and Tourism of Turkish Republic, 1988.
- Faroqhi, Suraiya. "Social Life in Cities." In *Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300 - 1914*, edited by Halil İnalçık. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Faroqhi, Suraiya, ve Christoff K. Neumann, . *Ottoman Costumes: From Textile to Identity*. İstanbul: Eren, 2004.
- Ferriol, M. de. *Recueil de Cent Estampes Representant Differentes Nations du Levant*. Paris, 1714.
- Fresne-Canaye, Philippe du. *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*. Çeviren Teoman Tunçdoğan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken, 2002.
- Gerlach, Stephan. *Türkiye Günlüğü 1573 - 1576*. Çeviren Türkis Noyan. Cilt 1. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.

- . *Türkiye Günlüğü 1577 - 1578*. Çeviren Türkis Noyan. Cilt 2. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- Göcek, Fatma Müge. *Rise of Bourgeoise Demise of Empire: Ottoman Westernization and Social Change*. New York: Oxford University Press, 1996.
- Gözlem Sanat Galerisi. *Osmanlı'da Yahudi Kıyafetleri*. Düzenleyen Silvyo Ovadya. İstanbul, tarih yok.
- Gürtuna, Sevgi. *Osmanlı Kadın Giysisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999.
- Halebi, İbrahim. *Mevkufat Mülteka Tercümesi*. Çeviren Ahmed Davudoğlu. Cilt 1, 2, 3, 4. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2007.
- Heberer, Brettenli Michael. *Osmanlıda Bir Köle: Brettenli Michael Heberer'in Anıları*. Çeviren Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.
- Heyd, Uriel. *The Studies in Old Ottoman Criminal Law*. Oxford: Clarendon Press, 1973.
- Hunt, Alan. *Governance of the Consuming Passions: A History of Sumptuary Regulation*. London: McMillan, 1996.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. Düzenleyen Süleyman Uludağ. Cilt 1. İstanbul: Dergah Yayınları, 2004.
- İnalçık, Halil. «Köy, Köylü ve İmparatorluk.» *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi içinde*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.
- . *The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans in Essays in Ottoman History*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998.
- . *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: İş Bankası, 2008.
- İpşirli, Mehmet, dü. *Târih-i Na'imâ / Naima Mustafa Efendi*. Cilt IV. Ankara: TTK, 2007.
- Kanunname-i İhtisab-ı Bursa*. Ankara: Türk Standartları Enstitüsü, 2003.

Kılıç, Rüya. *Osmanlı Devletinde Seyyidler ve Şerifler*. Kitap Yayınevi, 2005.

Killerby, Katherine Kovesi. "Practical Problems in the Engorcement of Italian Sumptuary Law, 1200 - 1500." In *Crime Society and the Law in Renaissance Italy*, edited by Trevor Dean and K.J.P. Lowe, 99 - 120. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Koçu, Reşad Ekrem. *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Ankara: Sümerbank, 1967.

Köprülü, Mehmed Fuad. *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. Ankara: Başnur Matbaası, 1972.

Krafft, H. U. *Türklerin Elinde Bir Alman Tacir*. Çeviren Turgut Akpınar. İstanbul: İletişim, 1997.

Kumbaracılar, İzzet. *Serpuşlar*. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, tarih yok.

Levy-Rubin, Milka. *Non-Muslims in the Early Islamic Empire: From Surrender to Coexistence*. New York: Cambridge University Press, 2011.

Lubenau, Reinhold. *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi*. Çeviren Türkis Noyan. 2 cilt. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

Masters, Bruce. *Christians and Jews in Ottoman arab World: the Roots of Sectarianism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Minkov, Anton. *Conversion to Islam in the Balkans*. Boston: Brill, 2004.

Montagu, Lady. *Letters and the Works of Lady Montagu*. Düzenleyen Lord Wharnccliffe. Londra: Henry G. Bohn, 1861.

Ortaylı, İlber. *Osmanlılarda Millet Sistemi*. Cilt 10, *İslam Ansiklopedisi* içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.

Öz, Tahsin. *Türk Kumaş ve Kadifeleri*. İstanbul: MEB, 1946.

Özel, Mine Esiner. «Türkçe Kumaş Adları.» *İÜFF Tarih Dergisi*, no. 33 (1981): 291 - 340.

- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Cilt 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim, 2007.
- Papadopoulos, Theodore H. *Studies and Documents Relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination*. Hampshire: Variorum, 1990.
- Peirce, Leslie. *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*. London: University of California Press, 2003.
- Quataert, Donald. *Consumption Studies and the History of Ottoman Empire, 1550-1922 and Introduction*. New York: Albany State University of New York State Press, 2000.
- . «Clothing Laws, State and Society in the Ottoman Empire 1720 - 1829.» *Middle Eastern Studies*, 1997: 403-425.
- . *The Ottoman Empire 1700-1922*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Ralamb, Claes. *İstanbul'a Bir Yolculuk 1657-1658*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.
- Reynolds, Nancy. «Aron Rodrigue ile Söyleşi: Difference and Tolerance in the Ottoman Empire.» *Stanford Humanities Review*, Güz 1995: 81 - 90.
- Rozen, Minna. *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453 - 1566)*. Çeviren Serpil Çağlayan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, 2010.
- Runciman, Sir Steven. *The Great Church in Captivity: a Study of the patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek Was of Independence*. London: Cambridge University Press, 1968.

- Rycaut, Paul. *The History of the Present State of the Ottoman Empire*. Londra: Charles Brome, 1686.
- Scarce, Jennifer M. «Turkish Fashion in Transition.» *Costume*, no. 14 (1980): 144- 167.
- Schweigger, Salomon. *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Seni, Nora. «İstanbul Mahallesi ve Venedik Gettosu; Yerinde Bir Karşılaştırma mı?» *Akdeniz Dünyası: Düşünce, Tarih, Görünüm* içinde, düzenleyen K. Emiroğlu, O. Özel, E. Özveren ve S. Ünsal. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Sevin, Nurettin. *Onüç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
- Shaw, Stanford. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- Spoonsler, Claire. «Narrating the Social Order: Medieval Clothing Laws.» *Bahar* 1992: 265-283.
- Şeker, Mehmet. *Gelibolulu Mustafa Âli ve Meva'idü'n-Nefais Fi-Kava'idi'l-Mecalis*. Ankara: TTK, 1997.
- Şeyhülislam Feyzullah Efendi. *Fetâvâ-yı Feyziye*. Düzenleyen Süleyman Kara. İstanbul: Klasik, 2009.
- Tanci, Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta. *İbn Battuta Seyahatnamesi*. Çeviren A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Tavernier, Jean-Baptiste. *Tavernier Seyahatnamesi*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.
- Tekin, Rahmi. «XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Gayrimüslim Bir İstanbul Zengini: Galatalı Mütercim Merkandon Veled-i Petro'nun Terekesi.» *7. Türk*

Kültürü Kongresi: İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2012.

Thevenot, Jean. *Thevenot Seyahatnamesi.* Çeviren Ali Berktaý. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.

Tournefort, Joseph de. *Tournefort Seyahatnamesi.* Çeviren Ali Berktaý. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.

Tritton, A. S. *Caliphs and Their Non-Muslim Subjects: A Critical Study of the Covenant of 'Umar.* New York: Routledge, 2008.

Turan, Namık Sinan. «16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayrı Müslümlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler.» *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 60, no. 4 (2005): 239 - 267.

Turan, Osman. *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi: Türk Dünya Nizamının Milli, İslami ve İnsani Esasları.* İstanbul: Ötüken, 2006.

—. *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar.* 2. Ankara: TTK, 1988.

Turtuşı, Muhammed B. *Siracu'l-Müluk: Siyaset Ahlakı ve İlkelerine Dair.* Düzenleyen Said Aykut. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.

Unan, Fahri. *İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar.* Ankara: Lotus, 2004.

Ursinus, Michael. «Millet.» *the Encyclopedia of Islam* içinde, düzenleyen Hamilton A. R. Gibb ve et all. Leiden: E. J. Brill, 1993.

Ünver, A. Süheyl. *Geçmiş Yüzyıllarda Kıyafet Resimlerimiz.* Ankara: TTK, 1999.

Werner, Craillsheimli Adam. *Padişahın Huzurunda.* Çeviren Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.

Yazır, Elmalılı Hamdi, çev. *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali.* İstanbul: Huzur Yayınevi, 1994.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ömer Faruk Bozkurt

Doğum Yeri ve Tarihi : Ankara, 05/12/1988

Eğitim

Lisans Öğrenimi : Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce (İleri), Almanca (Orta)

Bilimsel Faaliyetleri : -

İş Deneyimi

Stajlar : -

Projeler : -

Çalıştığı Kurum : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (Uzman Yardımcısı)

E-Posta Adresi : obozkurt@ayk.gov.tr

